

Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)

J. M.ª NOLLA BRUFAU, J. PADRÓ I PARCERISA
I E. SANMARTÍ GREGO

I. INTRODUCCIÓ

1.1. Els estudis sobre l'existència d'un forn d'àmfores a Tivissa

«A un quilòmetre a l'occident de la vila de Tivissa, tocant a la carretera de l'Hospitalet a Mora la Nova, hi ha una partida de terreny coneguda per *Aumedina*, modificació de la paraula àrab Almedina o Medina. Allí, en un espai d'uns 100 metres per 50 metres, s'han descobert una infinitat d'àmfores romanes, rajoles, teules, fragments de ceràmica, diverses monedes ibero-romanes i, molt excepcionalment, fragments de ceràmica *sigillata*. En un desmunt de la carretera es veia, l'any 1920, alguna paret de rajols i una espècie de petits forns, boques del forn per a atiar el foc...». Amb aquestes paraules, que hem cregut convenient reproduir al peu de la lletra, descrivia el benemèrit tivissà, mestre d'escola de professió, Màrius Bru i Borràs, el forn d'àmfores que ell havia descobert. Les seves notes, que van quedar inèdites en morir l'any 1946, van ésser publicades posteriorment, l'any 1955, gràcies a l'interès, entre altres, de Lluís Brull i Cedó que va revisar el text de Bru i el va enllestir per a que pogués ésser lliurat a la impremta (1). Els forns que Bru encara havia vist el 1920, eren ja completament destruïts el 1954 segons una indicació que cal atribuir a la revisió del text realitzat per Brull.

Bru ja va recollir fragments d'àmfores amb les inscripcions *TIBISI* i *SEX-DOMITI* i es va fer càrrec de la importància de què la primera d'elles fos igual a la denominació del poble actual, de manera que pel març de 1917 va escriure al president de la Reial Acadèmia de Belles Lletres de Barcelona, senyor Francesc Carreras Candi. Segons ens testimonia el propi Bru, Carreras Candi va quedar tan sorprès que va participar els descobriments als acadèmics concurrents a la primera reunió de l'entitat.

(1) M. BRU I BORRAS, *Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic*, Tarragona, 1955. El forn d'àmfores és descrit a les pàgines 76-77.

Fins aquí Bru, qui arribava a la conclusió lògica de què Tivissa ha existit, com a mínim, des de temps romans i que sempre s'ha dit igual a no ser que hagués agafat el nom de la terrisseria de l'Aumedina.

Tant el forn d'àmfores de Tivissa, com les seves marques estampillades han quedat citades després en diverses ocasions (2). Uns anys més tard, van realitzar unes campanyes de prospecció en aquest indret els senyors R. Pascual i J. Barberà, que mai no han estat publicades. Posteriorment el forn ha estat citat manta vegada als treballs més recents sobre àmfores catalanes per R. Pascual, M. Beltrán Lloris i A. Tchernia en diversos treballs dels quals en farem ressò tot al llarg de les pàgines que segueixen (3).

1.2. Aproximació etimològica al nom de Tivissa

A ningú no se li escapa el fet de la importància de què les àmfores del forn de Tivissa portin la marca *TIBISI* (4); la valoració d'aquest fet, però, ha variat molt d'uns autors a altres; la nostra intenció ara només és intentar clarificar l'estat de la qüestió, deixant ben clar el que podem saber amb un grau elevat de certesa i destriant-ho bé del què no passen d'ésser hipòtesis de treball més o menys versemblants. Cap descoberta important, però, podem afegir al què ja ha estat dit fins ara.

(2) S. VILASECA, *Dos cuevas prehistóricas de Tivisa (provincia de Tarragona)*, a *Ampurias*, I, 1939, pàg. 159; S. VILASECA, ANGUERA, J. de C. SERRA-RAFOLS i L. BRULL CEDÓ, *Excavaciones del Plan Nacional en el Castellet de Bañolas, de Tivisa (Tarragona)*, a *Informes y Memorias de la Comisaria General de Excavaciones Arqueológicas*, n.º 20, Madrid, 1949, pàg. 9.

(3) R. PASCUAL GUASCH, *Centros de producción y distribución geográfica de un tipo de ánfora*, a *Crónica del VII Congreso Nacional de Arqueología*, Barcelona, 1960 (Saragossa, 1962), pàgs. 334-345; M. BELTRÁN LLORIS, *Las ánforas romanas en España*, Saragossa, 1970, pàgs. 329-338, i A. TCHERNIA, *Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au debut de l'Empire*, a *Archivo Español de Arqueología*, 44, 1971, pàgs. 38-85.

(4) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàgs. 76-77.

Comencem enumerant les dades que podem considerar científicament com a ben establertes. La primera és que no hi pot haver dubte de què el nom actual del poble, Tivissa, deriva directament del nom llatí que ens ha estat conservat a les marques de les àmfores sota la marca TIBISI (5); formes intermediàries del topònim, de fet, ens han estat conservades a documents medievals, com un del 9 d'agost del 1187 que anomena tres vegades la vila i cada vegada amb ortografia diferent: *Tevica*, *Tevisza* i *Tevissa* (6). En segon lloc, podem fer algunes deduccions a partir de la forma TIBISI en què el nom se'ns presenta a les àmfores.

Aclarim d'entrada que si TIBISI ha donat l'actual Tivissa, això vol dir que es tracta d'un nom sencer o escassament abreviat, de manera que podem descartar totalment la hipòtesi de què TIBISI sigui una seqüència molt abreviada d'un *praenomen* i un *nomen*, seguit o no d'un *cognomen*; està clar que un topònim no pot sortir mai d'una seqüència molt abreviada (7).

Passem ara a l'anàlisi concreta de la paraula TIBISI en llatí. Per a saber en quin cas està, ens cal primer conèixer a quina declinació pertany el nom. Tenim dues possibilitats: que es tracti d'un nom de la 3.ª declinació, en el qual cas el nominatiu seria **Tibisis*, o que sigui de la 2.ª, essent aleshores el nominatiu **Tibisus* (8). En el primer cas es tractaria d'un nom relativament estrany, encara que documentat com a topònim a d'altres indrets de l'Imperi Romà (9), i podria estar en ablatiu o en locatiu, encara que ambdues formes serien molt estranyes (10). Més fàcil, gramaticalment parlant, és que es tracti d'una paraula de la 2.ª declinació, **Tibisus*, en el qual cas pot estar en genitiu o en locatiu. El nom, teòricament, pot ésser de persona o de lloc però, sempre des del punt de vista gramatical, és més versemblant que es tracti d'un topònim. Efectivament, en aquest cas **Tibisus* podria ésser un femení de la 2.ª declinació, exactament igual que *Ebusus*, i això explicaria que ambdós topònims llatins, en ésser femenins, donessin en català les formes Tivissa i Eivissa (11).

(5) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàgs. 76-77; VILASECA, *Dos cuevas...*, citat, pàg. 159; VILASECA, SERRA-RAFOLS i BRULL, *Excavaciones...*, citat, pàg. 9, i TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 65, i especialment pàgina 69.

(6) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàg. 113. Aquesta triple ortografia en un mateix document ens demostra les vacil·lacions al segle XIII. per a transcriure la fricativa sorda llatina *s*. En tot cas, els dígrafs *-sz-* i *-ss-* ens demostren que la *-c-* de *Tevica* no és una gutural sorda sinó que correspon al so de l'actual *ç*. L'evolució fonètica del nom és paral·lela a la d'*Ebusus* que ha donat l'actual *Eivissa*.

(7) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 69 i nota 80, diu que hom podria pensar en *Ti.Bisi*, *Tib.Isi(ci)* o *Tib.I(uli)Si(...)*, encara que concedeix poques possibilitats a aquestes hipòtesis; nosaltres creiem que són definitivament descartables per la raó adduïda.

(8) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 69.

(9) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 69, nota 78.

(10) J. MOLINA YEVENES, *Estudios Latinos. I: Iniciación a la Fonética, Fonología y Morfología*, Barcelona, 1969³, pàg. 102.

(11) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 69.

Finalment, arribem a la part més relliscosa d'aquesta anàlisi, a saber, l'estudi etimològic del nom pre-romà. Fins aquí hem pogut establir amb més o menys seguretat l'existència d'un topònim que hauria estat llatinitzat amb la forma **Tibisus*, de la què el TIBISI de les àmfores seria un genitiu o un locatiu. A partir d'aquí podem suposar l'existència d'un topònim pre-romà que hauria estat llatinitzat però del què desconeixem la seva forma exacta degut a què, en major o menor grau, la hipotètica forma **Tibisus* implica una deformació del topònim pre-romà. Fins aquí encara podem arribar amb un cert grau de versemblança; a partir d'aquí ja tot és absolutament conjectural. L'erudit tivissenc Lluís Brull, en preparar l'edició dels papers inèdits de Màrius Bru, va reunir una sèrie de teories etimològiques sobre el nom de Tivissa, algunes d'ell, altres d'altres (12). Brull suposa que el nom Tivissa és ibèric i que subsisteix inalterat des de temps pre-romans, i explica *ti-* com equivalent a «tossa» —recolzant-se en **Turissa* > *Tossa* (13)—, i *-issa* com equivalent a «ciutat», i conclou que, en definitiva, Tivissa és equivalent a Vilalta. Personalment, creiem que aquesta teoria explica malament el pas de **Tivissa* a *Tibisi* —o millor **Tibisus*— per a retornar a Tivissa; no tenim, en concret, cap garantia de què el topònim pre-romà acabés efectivament en *-issa*, i al respecte podem citar una vegada més el nom d'Eivissa que ve del nom fenici *'Aybušim* que significa «Illa de Bes» (14). A més, podem suposar que si la forma **Tivissa* hagués estat pre-romana, el llatí l'hauria conservat idèntica, fent-la de la 1.^a declinació; més aviat, la forma hipotètica **Tibisus*, que sembla la més lògica, pressuposa una terminació pre-romana indeterminada, però diferent de *-issa*.

Deixant de banda altres teories sense suficient recolzament científic (15), podem contraposar a

(12) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàg. 78.

(13) A. del CASTILLO YURRITA, *La Costa Brava en la Antigüedad, en particular la zona entre Blanes y San Feliu de Guíxols: la villa de Tossa (Estudio de conjunto)*, a *Ampurias*, I, 1939, pàg. 260.

(14) J. PADRÓ i PARCERISA, *El déu Bes: Iniciació al seu estudi, a Fonaments*, 1 (en premsa).

(15) Vegeu l'enumeració donada a BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàgs. 70-80: Eduard Corbella i Alerany identifica Tivissa amb *Eitovissa*, per on Hanníbal hauria travessat l'Ebre, segons Titus Livi; però els manuscrits que recullen l'obra d'aquest autor donen en realitat *omissam urbem*, «una ciutat omesa» o «oblidada», cosa que ha estat corregida per *Onussam* o *Etovissam*: A. SCHULTEN, *Las Guerras de 237-154 a. de J.C., Fontes Hispaniae Antiquae*, fascículo III, Barcelona, 1935, pàg. 50. La correcció en *Etovissa* reposa en una ciutat citada per PTOLOMEU, 2, 6, 62, però segons la narració de Livi, Hanníbal hauria passat per la ciutat en qüestió anant de Cartagena a l'Ebre, i Ptolomeu situa la seva *Etovissa* al territori dels edetans. Per tant, no hi ha cap possibilitat d'identificació entre *Etovissa* i Tivissa, doncs la primera és molt més al sud i, segons Livi, no és per on Hanníbal va travessar l'Ebre. Si hem de corregir *omissam* pel nom d'una ciutat és més fàcil fer-ho per *Onussam* perquè segons Livi, Hanníbal va fer el trajecte per la vora del mar (LIVI, 21, 22, 5), i Onussa sembla identificable amb Peníscola (SCHULTEN, *Las Guerras...*, citat, pàg. 67). Quant a la teoria de Francesc Carreras Candi, no dóna cap explicació satisfactòria del significat del mot (vegeu BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàg. 80).

l'anterior la hipòtesi de Coromines (16), qui diu que els noms de lloc en *-issa* són típics dels illiris, citant com a exemple Tivissa i **Turissa*, aquest darrer topònim havent evolucionat cap a *Torsa* i *Tossa* i essent explicable a partir d'*iturri*, que en basc vol dir «font». Coromines es pregunta si es tracta de veritables illiris anomenats ambrons, o d'enterradors en «camps d'urnes» sortits del Danubi mitjà i entrats a Catalunya portant una llengua indoeuropea. Finalment, parallelitza el nom «Tivissa» també amb *Tivi* i *Ibi* a València, mots probablement ibèrics. Per la nostra part, ens sentim incapaços de decidir davant de tal contraposició d'opinions en front de l'origen i significat d'aquests prefixes i sufixes, i ens estimem més deixar-ho al criteri del lector. Sí que volem, però, insistir aquí en el fet de què la terminació *-issa* no està demostrat, ni de molt menys, que sigui pre-romana en aquest cas, així com la disparitat de significats atribuïts per diversos autors als topònims Tivissa i *Turissa*, sense donar als profans en toponímia majors explicacions i apellant només a la seva credibilitat.

Bru, per la seva part, ja havia cregut que el nom de l'actual població, Tivissa, podia derivar del nom del terrissaire de l'Aumedina, el fabricant de les àmfores estampillades amb la marca TIBISI (17). En aquest cas, la forma **Tibisus* de la què *Tibisi* seria el genitiu llatí, no seria res més que un antropònim ibèric llatinitzat. La qüestió, per tant, podem plantejar-la senzillament com una disjuntiva sobre si **Tibisus* seria un antropònim masculí o un topònim femení. La resposta, en tot cas, no ens la pot donar la filologia i no tenim altre remei que decidir quines possibilitats podia tenir un personatge, propietari del forn d'àmfores de l'Aumedina, de deixar el seu nom com a denominació de l'actual poble de Tivissa. Per la nostra part seguim creient que poques, i continuem pensant més possible que **Tibisus* fos senzillament un topònim, un nom de lloc ibèric llatinitzat. No podem ignorar, però, la possibilitat, en certa manera intermediària, de veure en TIBISI una abreviació del gentilici d'un personatge, fill d'una localitat denominada **Tibisus* i dedicat a la fabricació d'àmfores.

Hem deixat per al final la cita de la hipòtesi d'Antoni Griera (18), en el sentit d'explicar la *t*-inicial del nom com una partícula determinativa igual que en bereber. En concret, el prefixe *ti-* fa en bereber funcions d'article (19) i això ens podria permetre donar una explicació als nombrosos topònims ibèrics començats en *t*. La hipòtesi, que ens sembla coherent i versemblant, no pretén, com es pot veure, donar l'explicació del significat total del topònim, sinó només la d'una ínfima part del mateix; però potser el dia que ens arribem a convèncer de què encara no som capaços de llegir

l'ibèric ens limitarem a intentar donar passes més petites, com aquesta, i potser aquest dia començarem a avançar efectivament en el desxiframent d'aquesta llengua.

II. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

Es pot ben dir que és amb la publicació del volum XV del *C.I.L.*, aparegut l'any 1899, que neix la investigació científica de les àmfores romanes. Efectivament, l'estudi epigràfic dels segells i de les inscripcions localitzades damunt de certes àmfores trobades al *Monte Testaccio* i al *Castra Praetoria* de Roma permeté a H. Dressel esbrinar importants informacions relatives a: el pes del recipient buit i ple; al nom de la persona que el va transportar i al port on la mercaderia va ésser embarcada, a més, algunes vegades, de la data consolar. D'aquesta manera hom va saber que les àmfores que porten el número 20 de la taula de formes que Dressel adjuntà a la seva obra havien estat fabricades a la Bètica i que havien contingut i servit per a transportar l'oli andalus durant els primers segles de l'era cristiana. Idèntica procedència s'ha assenyalat per altres recipients representats a la taula de formes citades (formes 19, 21, 22, 23, 24, 25...).

Les àmfores per a contenir oli conformen el grup més important de recipients fabricats a Hispània, si bé no és l'únic. Un altre grup molt nombrós l'integren els recipients dedicats al transport de conserves de peix (*garum*, *liquamen*, *muria*, *allex*...). El seu origen bàsicament se situa al sud i al sud-est de la península i a tota la banda africana de l'estret de Gibraltar, on les estacions dedicades a la captura i manipulació posterior del peix foren molt abundoses. Avui en dia coneixem prou bé la «indústria» saladora i de conserves d'aquelles contrades on a l'època romana hom continuà una tradició que remuntava a l'època del domini fènico-púnic de la zona (20).

Si bé és cert que l'oli i les conserves de peix eren els dos més importants productes alimentaris hispànics capaços d'ésser envasats en àmfores, que coneixíem per les indicacions que han arribat fins avui a través dels escriptors de l'època romana i que l'arqueologia ha documentat suficientment, les fonts clàssiques esmenten altres produccions d'entre les quals destaca fortament el vi, que s'havia exportat arreu de l'Imperi durant els tres primers segles de l'era. Malauradament, fins no fa tants anys, l'arqueologia no n'havia pogut individualitzar els recipients corresponents.

L'any 1960 R. Pascual presentà, al VIIè. Congrés Nacional d'Arqueologia, celebrat a Barcelona, una important comunicació referida a un tipus especial d'àmfora, evolució última de la forma itàlica Dressel 1, que, com és sabut, hauria estat, en les seves diverses variants, el recipient mitjançant el

(16) J. COROMINES, *Estudis de Toponímia Catalana*, vol. I, Biblioteca Filològica Barcino, I, Barcelona, 1965, pàg. 90.

(17) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàg. 78.

(18) Recollida a BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàg. 80.

(19) Veieu, per exemple, W. VYICHL, *Berberischinelli «Faden, Schnur» und seine semitische Epymologie a Le Muséon*, LXXXV, U-2, 1972, pàgs. 275 i ss.

(20) Vegeu especialment: M. PONSICH i M. TARRADELL, *Garum et industries de salaison dans la Méditerranée Occidentale*, París, P.U.F., 1965; M. PONSICH, *A propos d'une usine antique de salaisons a Belo (Bolonias-Cadix)*, a *Melanges de la Casa de Velázquez*, XII, 1976, pàgs. 69-79.

qual hom transportava el vi italià a les regions de la Mediterrània occidental durant els dos darrers segles anteriors a Crist (21).

Aquesta nova forma aïllada per R. Pascual presentava unes característiques tipològiques i tècniques ben marcades i va permetre sense cap mena de dubte establir una àrea de procedència i fabricació gràcies a la localització de diversos forns i escombreres de rebuigs de cuita principalment a les comarques del Vallès i del Maresme (22), regió antigament ocupada, segons les fonts, pels Laietans. D'aquí que alguns autors, especialment francesos, les anomenessin àmfores laietanes (23) fent referència explícita a l'àrea de fabricació, mentre que d'altres en diuen, per la forma, àmfora Dressel 1 - Pascual 1, al considerar-la bàsicament una variant de la forma 1 de Dressel, encara que amb una personalitat pròpia (24).

En aquest mateix treball, on també es feia una anàlisi completa de la dispersió d'aquest envàs, hom insistia en el fet de què sovint la presència de la forma Dressel 1 - Pascual 1 coincidia en els mateixos forns i escombreres, amb la forma Dressel 2/4, si bé, de fet, només s'insinuava la possibilitat d'imitacions locals d'aquesta forma que tenia un origen immediat italià i que havia substituït d'una manera lenta però constant l'àmfora itàlica Dressel 1 per al transport del vi a la segona meitat del segle I a. C. (25).

(21) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgines 334-345.

(22) Pascual, en el seu article, cita el forn del carrer Balma de Caldes de Montbui; el de Sant Miquel de Badiell o dels Martres a la carretera de Caldes a Granollers; el de Can Cararac, relativament a prop dels anteriors; i el del Turó del Muijal o del Roser a Calella de la Costa; Beltrán hi afegeix el d'Ocata a l'encreuament entre l'autopista Montgat-Mataró i la carretera de Teià (BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàg. 332, nota 687). Tchernia, per la seva banda, senyala el forn de la villa de Torre Llauders a Mataró que va fabricar aquests tipus d'àmfora amb la marca L. VOLTEI (TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, pàgs. 42-46, 55 i 60). Pascual, en un altre article n'indica tres més a Platja d'Aro, Llaveneres i Reus, però sense precisar massa la informació i sense dades massa segures (R. PASCUAL GUASCH, *Algunos aspectos del comercio antiguo según las ánforas*, a *Comunicaciones a la I reunión de historia de la economía antigua de la Península Ibérica. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 5, 1968, pàgs. 67-79). També s'ha citat com a molt probable el de Tivissa, encara que amb alguns dubtes (PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàg. 338, i BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàg. 330).

(23) Àmfores laietanes en forma de fus («amphores fuselées de la Léétanie»). Així les anomena Tchernia i Zevi, nom molt vàlid i especialment indicat si bé creiem que l'adscripció geogràfica limitada a la Laietània no és massa afortunada. En efecte, a Tivissa mateix, lluny d'aquesta comarca, és fabricar àmfores d'aquesta mena.

(24) Així les anomenen Pascual, Beltrán, Aranegui-Enguix, i nosaltres mateixos. Té l'avantatge d'ésser una denominació clara i de no limitar a una sola comarca el lloc de procedència d'aquestes àmfores que, per altra banda, sembla molt més ampli.

(25) Ha de cercar-se l'origen d'aquesta forma en prototipus grecs i possiblement rodís, que es datarien a la segona meitat del segle III a. C. Copiades a Itàlia, reformant lleugerament la forma, i fent-se més voluminoses, conviuriem amb les Dressel 1, a partir de les darreries del segle II a. C., a les quals anirien substituïnt al llarg del segle I a. C. La seva pervivència ha de fer-se arribar fins al segle II d. C. Foren utilitzades en el transport del vi.

El treball de R. Pascual serví de base ferma per a replantejar la qüestió de les relacions comercials del sector nord-oriental de la Península amb la resta de l'Imperi Romà a l'haver-hi la possibilitat de determinar amb tota certesa l'origen «laietà» d'uns recipients amfòrics ben caracteritzats, amb totes les suggerències d'ordre històric, econòmic i social que aquest fet comportava. Era, evidentment, un primer pas molt sòlid.

Al llarg dels anys que seguiren a l'estudi de R. Pascual hom anà publicant treballs diverses que anaren completant de mica en mica aquest panorama. Aquest procés culminà amb l'aparició l'any 1970 d'un treball monumental dedicat, de forma monogràfica, a l'estudi de totes les àmfores romanes localitzades fins llavors als límits de la Hispània antiga (26). Aquesta obra, deguda a Miguel Beltrán, a part de fer referència a molts altres aspectes del món de les àmfores, constituïa un excel·lent estat de la qüestió de cadascuna de les formes conegudes. Dins de l'apartat dedicat a la forma Dressel 1 - Pascual 1, hom repetia bàsicament l'esquema proposat per Pascual afegint-hi unes quantes dades noves que, de fet, no variaven pràcticament gens el sentit general d'aquell (27). En canvi, tot i assenyalant la troballa d'àmfores Dressel 1 - Pascual 1 associades a d'altres assimilables a la forma Dressel 2/4 (28), de la qual cosa ja n'havia fet esment Pascual, no parlava de la possible existència d'imitacions locals d'aquesta darrera, i fent-se ressò de l'existència d'uns quants «tituli picti» trobats al damunt d'aquesta forma localitzats a diversos punts d'Itàlia (29) amb la inscripció LAUR o LAUR VET, no considerava que es tractés de vi procedent de la regió de *Lauro*, de situació incerta a l'àrea Peninsular, però que fa alguns anys hom ha localitzat pels voltants de Llerona, al Vallès Oriental (30), i del qual, ponderant la seva qualitat excepcional, féu ja esment Caius Plinius Secundus (*Naturalis Historia*, XIV, 71), sinó d'un producte de *Laurentum*, comarca itàlica situada al sud d'Òstia (31). Cal dir, però, que en algun moment M. Beltrán insinuava una possibilitat llunyana d'imitacions hispàniques de la forma Dressel 2/4, sense, però, creure-hi massa (32).

Recentment, aquest mateix autor, segons hem pogut esbrinar de forma indirecta (33), ha documentat l'existència d'uns quants forns dedicats a

(26) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat.

(27) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 329-338.

(28) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàg. 329.

(29) Coneixem tres casos a Roma, un a Òstia i un a Pompeia.

(30) J. ESTRADA i L. VILLARONGA, *La «Lauro» monetaria y el hallazgo de Cánoves (Barcelona)*, a *Ampurias*, XXIX, 1967, pàgs. 135-194.

(31) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 372-373, nota 786.

(32) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 192 i 608.

(33) C. ARANEGUI i R. ENGUIX, *Taller de ánforas romanas de Oliva (Valencia)*, València, 1977, Serie Trabajos Varios del S.I.P., n.º 54, pàgs. 27-28.

fabricar àmfors d'aquesta forma a Andalusia (34), la qual cosa és una indicació importantíssima pel coneixement complet de les produccions agrícoles de la Bètica dedicades a l'exportació i que fins ara quedaven limitades a l'oli i les conserves de peix pel desconeixement que hom té de quina hauria estat l'àmfora (o les àmfors) contenidores del vi (35).

Poc temps després aparegué un treball molt valuós degut a A. Tchernia dedicat a les àmfors per a contenir vi fabricades a la Tarraconense i a la seva exportació a partir dels primers anys de l'Imperi, on aportava una quantitat considerable de noves dades sobre aquest tema (36). La importància d'aquest article, que vingué posteriorment completat per una interessant comunicació presentada al Primer Col·loqui sobre Àmfors Romanes, organitzat per l'Escola Francesa de Roma, i que fou redactada conjuntament per aquell autor juntament amb F. Zevi (37), només pot ésser comparada amb la que va tenir, al seu moment, l'esmentat treball de R. Pascual de l'any 1960.

L'estudi de Tchernia consta de dues parts ben delimitades. Per una banda, la primera està dedicada a l'anàlisi tipològica i epigràfica de les diferents formes amfòriques fabricades en època romana al territori de l'actual Catalunya; per altra, la segona part és la que versa sobre les conseqüències històriques que hom pot extreure del comerç del vi produït al nord-est peninsular, l'expansió del qual ha estat localitzat en bona mesura a la Gàl·lia, a Itàlia, i al nord d'Àfrica, amb una penetració més esporàdica al «limes» germànic (38). Hom discuteix també algunes de les hipòtesis més arrelades sobre l'economia agrícola dels segles I i II d. C.

Limitant-nos a l'estudi tipològic, que és el que ens interessa ara especialment, Tchernia l'estructura a través d'una anàlisi monogràfica de les dues àmfors fabricades amb tota certesa a la Tarraconense insistint especialment en les possibles confusions de tipus i de forma concreta fent esment de l'existència d'unes altres àmfors de la mateixa forma produïdes amb tota seguretat al

sud d'Hispania, tal com ho demostra l'existència de forns (39), i la presència allí de nombrosos exemplars que tenen certa semblança amb la forma Dressel 1 - Pascual 1, però que ben analitzades no poden menar-nos a l'error. L'autor, amb l'aportació de proves indiscutibles, afirmava per primera vegada que a la Tarraconense hom fabricà també moltes vegades, i als mateixos forns que produïen la forma Dressel 1 - Pascual 1, altres envasos imitats de l'àmfora itàlica Dressel 2/4, demostrant d'aquesta forma el que ja havia intuït R. Pascual un decenni abans (40).

L'estudi epigràfic i l'establiment d'una cronologia per aquests materials, ultra una nombrosa sèrie de suposicions i insinuacions que marcaven el camí de la futura investigació, completaven aquest interessant treball.

La comunicació ja esmentada, presentada a Roma per Tchernia i Zevi, arrodoní considerablement el primer treball de l'autor francès al confirmar algunes suposicions allí solament insinuades i al donar unes normes bàsiques per a conèixer, mitjançant l'anàlisi de l'argila d'una àmfora, l'atribució d'un fragment a les produccions de la Tarraconense (41). Per altra banda, l'estudi d'algunes estratigrafies d'Ostia va permetre precisar el moment de la importació a Roma del vi de l'est peninsular i, amb alguns dubtes, la seva intensitat, confirmant moltes de les hipòtesis enunciatades per Tchernia al seu primer treball.

Darrerament aquest panorama s'ha anat clarificant encara més i ja han estat assenyalats forns a la Bètica on sembla que també es produïa la forma Dressel 2/4, tal com ja hem dit abans. L'enorme buit existent entre les produccions fetes a terra catalana i les del sud de la Península sembla que caldrà omplir-lo lentament a base de troballes esporàdiques, tal com la que fa referència al forn (o millot dit, escombrera) d'àmfors d'Olive a València on es produïen formes Dressel 2/4 de característiques diferents ensembles amb àmfors d'altres models (42).

III. ESTUDI DELS MATERIALS

3.1. La prospecció. Resultats i consideracions

L'interès que suposava per a nosaltres l'existència d'un possible forn d'àmfors a Tivissa i la manca de documentació directa sobre aquest tema, i, per altra banda, les enormes possibilitats que oferia documentar definitivament l'existència d'un forn ceràmic en aquell indret i la importància que aquest fet tindria per a una més gran coneixença de les àmfors catalanes a època alto-imperial, i de les produccions i exportacions agrícoles d'una considerable àrea rural del Principat, va dur-nos a efectuar una prospecció molt completa per la

(34) Els forns els localitza Beltrán Lloris a Puente de Carranque, el Rinconcillo de Algeciras i a Guadarranque (San Roque), a les províncies de Màlaga i Cádiz, respectivament. (M. BELTRÁN LLORIS, *Problemas de la morfología y del concepto histórico-geográfico que recubre la nación tipo. Aportaciones a la tipología de las ámporas béticas*, a *Méthodes classiques et méthodes fornelles dans l'étude des amphores*, Collection de l'École Française de Rome, 32, Roma, 1977, pàgs. 97-131).

(35) Comencem a conèixer bé alguns dels recipients bètics destinats al transport del vi com la forma Haltern 70 (D. COLLS, R. ÉTIENNE, R. LEQUÉMENT, B. LIOU, F. MAYET, *L'épave Port-Vendres II et le commerce de la Bétique a l'époque de Claude*, a *Archaeonautica*, 1, 1977, pàgs. 33-38, 86-91 i 129-134) que comencem a trobar arreu i amb una cronologia ben precisa.

(36) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 38-85.

(37) A. TCHERNIA i F. ZEVI, *Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie, a Recherches sur les amphores romaines*. École Française de Rome, Roma, 1972, pàgs. 35-67.

(38) Podeu veure el mapa de distribució de Tchernia al seu article: TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 58, fig. 14.

(39) Tal com hem dit abans; vegeu notes 33 i 34.

(40) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgines 335 i 337.

(41) TCHERNIA i ZEVI, *Amphores vinaires de Campanie...*, citat, pàg. 37.

(42) ARANEGUI i ENGUIX, *taller de ánforas...*, citat, pàgs. 13-26.

primavera de 1977 al Pla de l'Aumedina, a Tivissa, on se situava la localització del forn.

Això va permetre que recollíssim, entre una quantitat gran de fragments, un centenar de peces trencades de les quals, un cop feta la tria n'hem pogut estudiar cinquanta-nou.

Aquesta ràpida operació que, sens dubte, caldrà completar més endavant amb noves prospeccions i amb una excavació, ens ha permès destriar uns quants elements totalment diferenciats: en primer lloc, les àmfores, el grup més nombrós, de formes diverses (Dressel 1 - Pascual 1, Dressel 2/4, Dressel 7/11 i Dressel 28); seguides de grans recipients de magatzematge (*dolia*); d'elements de construcció (*tegulae*); d'instruments utilitzats en la vida domèstica (*pondera*) i, finalment, de vasos i d'un recipient de mides petites i mitjanes, d'ús comú. Aquests darrers elements són les úniques troballes dubtoses, si bé per l'anàlisi de les argiles i per altres característiques tècniques cal considerar-los com fabricats *in situ*.

A continuació veurem les troballes separades en grups i seguint l'ordre establert més amunt.

3.2. Les àmfores

3.2.1. Forma Dressel 1 - Pascual 1

Recipients característics i ben coneguts. El llavi, per regla general, molt alt, forma com un robust collar quasi cilíndric, amb les parets més o menys rectes. La part superior del coll es presenta arrodonida, i el punt d'unió forma, alguna vegada, un graó pronunciat, mentre que altres vegades és suau i arrodonit. Les nanses són de secció elíptica, amb un solc molt marcat a la cara superior. Internament i com a norma de caràcter general, el perfil és més gruixut a la part alta de la boca. A cops, el llavi intern és acanalat. Pel que hem pogut veure, entre els exemplars recuperats les parets no són d'un gruix excessiu.

1. Diàmetre de la boca: 168 mm.; altura del llavi: 82 mm.

Argila dura, ataronjada, de tonalitats vermelloses. Desgreixant a base de puntets blancs i alguns brillants. Superfície interna roja i externa ataronjada.

2. Diàmetre de la boca: 152 mm.; altura del llavi: 75 mm.

Argila dura, ataronjada, amb puntets blancs. Superfície de color roig ataronjat.

3. Diàmetre de la boca: 130 mm.; altura del llavi: 83,5 mm.

Argila molt dura, de color vermellós i presència d'infinitat de puntets blancs. Superfície sense engalba, de color ataronjat.

4. Diàmetre de la boca: 174 mm.; altura del llavi: 63 mm.

Argila dura, bastant vermellova i amb abundosos puntets blancs. Superfície de color taronjós. Sense engalba (semblant n.º 3).

5. Diàmetre de la boca: 141 mm.; altura del llavi: 82 mm.

Argila dura, de color roig taronjós i puntets blancs. Superfície marronosa.

6. Diàmetre de la boca: 150 mm.; altura del llavi: 80 mm.

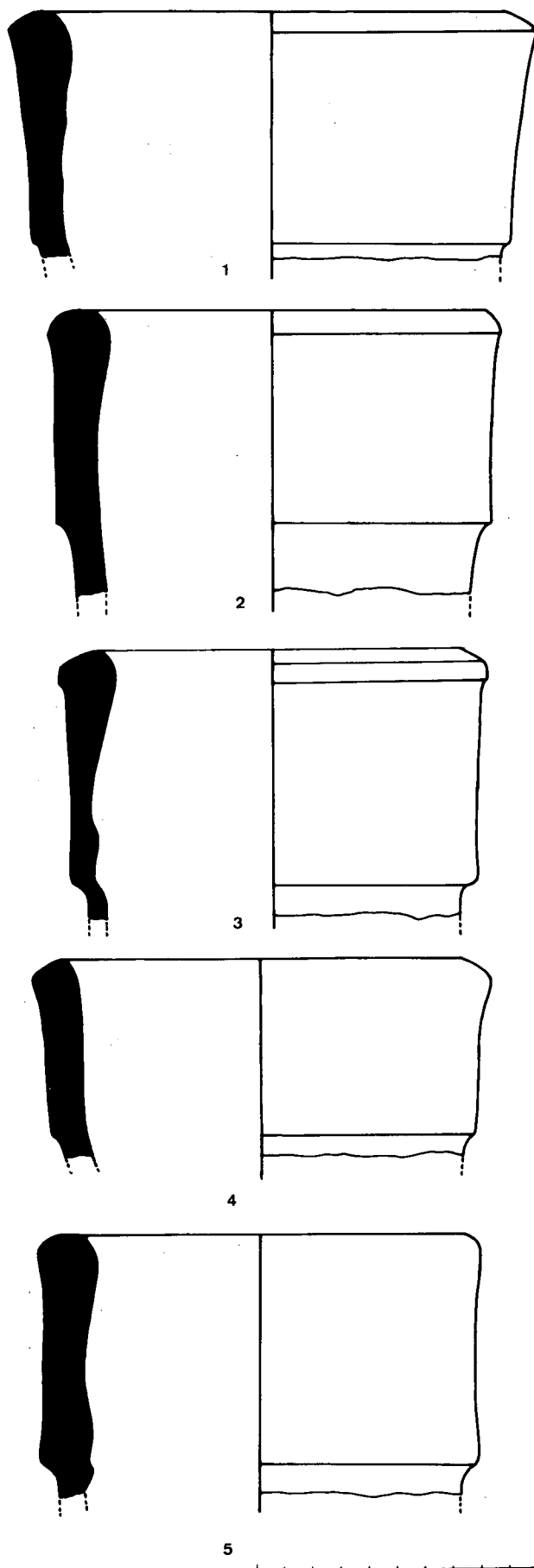

Fig. 1. — Àmfores Dressel 1 - Pascual 1. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

Argila dura, ataronjada i amb presència de puntets blancs. Superfície d'identíc color, sense engalba.

7. Diàmetre de la boca: 164 mm.; altura del llavi: 85 mm.

Argila dura, de color ataronjat, fina, amb puntets de mides minúscules, blancs. La superfície és d'un color molt semblant al de l'argila.

8. Diàmetre de la boca: 124 mm.

Argila dura, compacta, de color marronós clar, amb l'ànima de la fractura, vermella. Puntets blancs minúsculs. La superfície recoberta d'una engalba blanquinosa, molt lleu i aigualida.

9. Diàmetre de la boca: 181 mm.

Argila roja i marró fosc, combinat, molt dura. A la superfície presència molt aparent del desgreixant, petits puntets blancs.

10. Diàmetre de la boca: 182 mm.

Fragment rebregat, deformat, massa cuit. Argila molt dura, negra. Dins de la pasta són ben visibles els puntets blancs del desgreixant. La paret interna presenta uns solcs continuats i poc profunds. De color gris molt fosc.

3.2.2. Forma Dressel 2/4

Amfores dotades de característiques ben conegudes, però amb multitud de variants. Normalment es distingeixen per tenir un llavi poc desenvolupat, senzill i no massa alt, de formes arrodonides, i per la presència de nanses de colze, bífides.

11. Diàmetre de la boca: 155 mm.; altura del llavi: 27 mm.

Argila dura, compacta, de color beige ataronjat i presència ben visible de petits puntets blancs. És possible observar-hi, a la paret externa, l'existència d'una engalba blanc-beige, rugosa. A l'interior marques ben assenyalades del torn.

12. Diàmetre de la boca: 142 mm.; altura del llavi: 22 mm.

Internament, el llavi presenta un marcat graó a prop del pla superior de la boca. Argila roja, molt dura, i amb nombrosos puntets blancs minúsculs. A la paret externa, a l'inici del coll, indicis d'una excessiva coccio.

13. Diàmetre de la boca: 135 mm.; altura del llavi: 19 mm.

Argila dura, fina, ben depurada, malgrat la presència de finíssims puntets blancs. Color ataronjat. Idèntiques característiques a les parets interna i externa.

14. Diàmetre de la boca: 164 mm.; altura del llavi: 23,5 mm.

Llavi motllurat, molt complex. Argila ataronjada, molt fina i depurada, de gran duresa i puntets blancs minúsculs. La superfície externa totalment recoberta d'una engalba de color ocre vermellós.

A la part exterior del coll a uns 25 mm. del llavi, dins d'un segell rectangular incomplet, la marca TIBI(SI). Cada lletra mesura uns 12/14 mm. d'altura.

15. Diàmetre de la boca: 166 mm.; altura del llavi: 22 mm.

Argila de color taronjós, fina, molt ben depurada i dura. Presència de petits i molt abundosos puntets blancs. La paret externa recoberta d'una

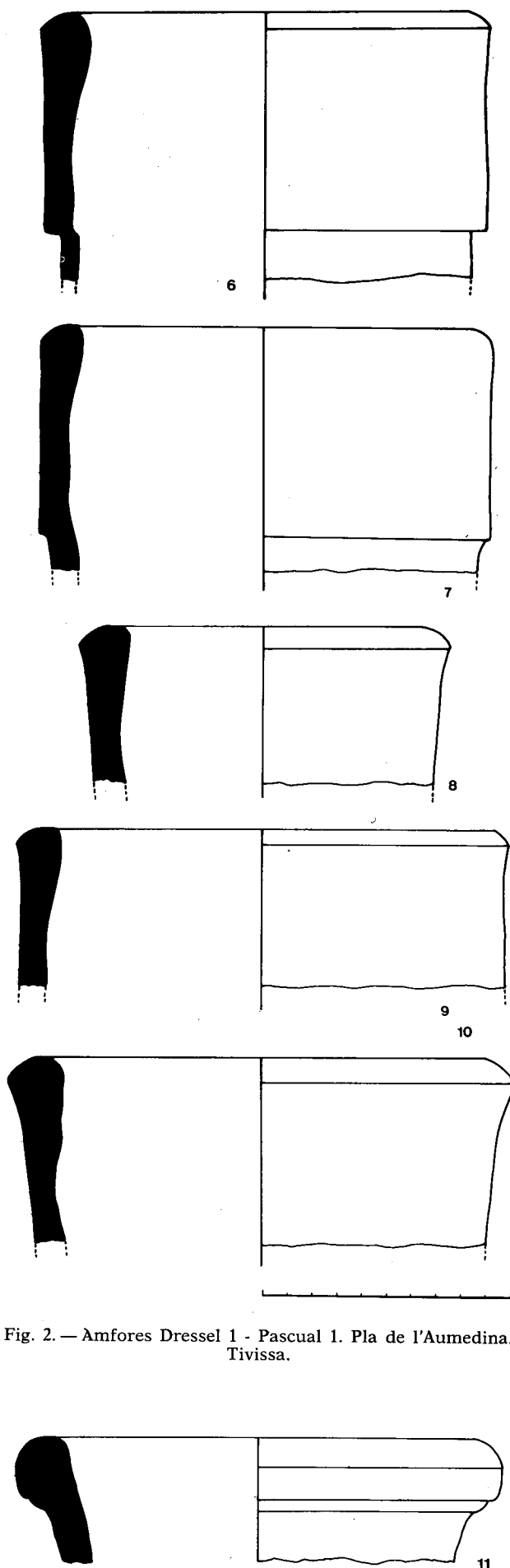

Fig. 2. — Amfores Dressel 1 - Pascual 1. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

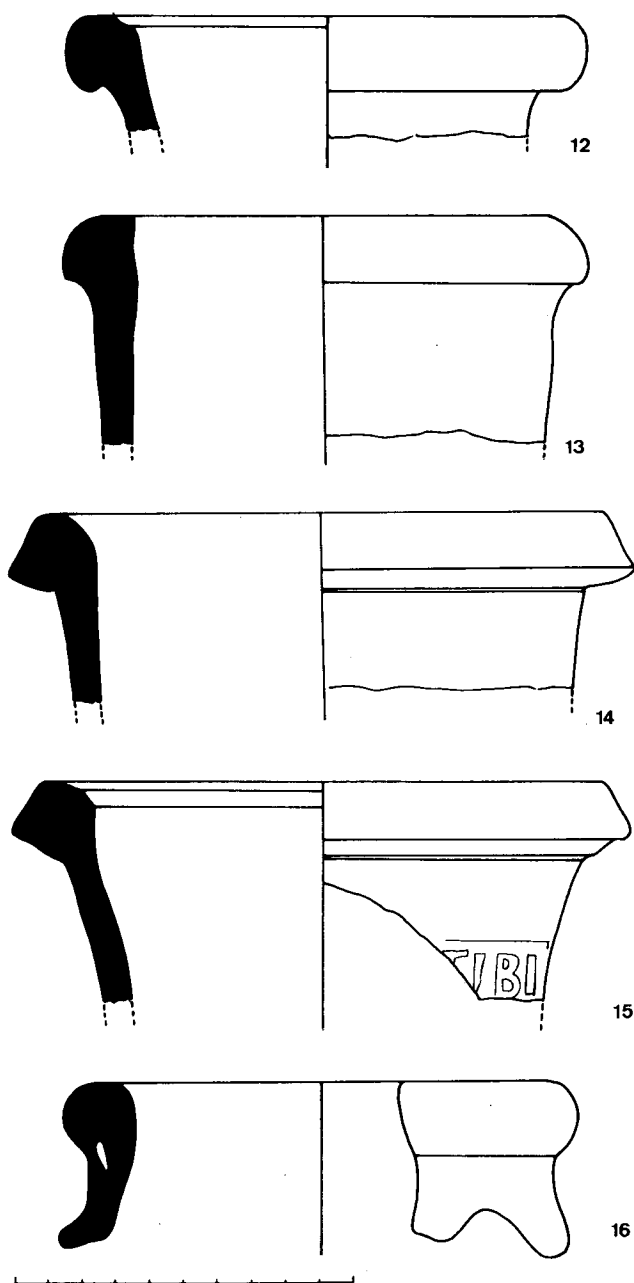

Fig. 3. — Amfores Dressel 2/4. N.º 15 amb marca TIBI(SI). Pla de l'Aumedina. Tivissa.

engalba de color beige, lleugerament grogós. A la paret interna, reservada, són visibles algunes empremtes digitals.

16. Diàmetre de la boca: 134 mm.; altura del llavi: 22 mm.

Fragment deformat per un excés de temperatura durant la cuïta. Argila negra, duríssima. Idèntiques característiques a l'exterior.

3.2.3. Forma Dressel 7/11

Amfores de gran boca i llavi més o menys alt. Distingeix especialment aquest tipus, la part superior del coll, de forma de campana capgirada, tan característica. Les nanses són molt robustes, especialment en el punt d'unió amb el coll, i presenten dues o més crestes a la cara superior.

17. Diàmetre de la boca: 206 mm.; altura: 49 mm.

La paret interna del coll presenta un solc continuat i poc marcat. Argila dura, ben depurada, de color vermellós ataronjat, de to viu i amb puntets blancs i brillants, minúsculs i abundosos. La superfície externa mostra l'existència d'una engalba de color groc blanquinós, rugosa al tacte. A la paret interna és possible veure-hi alguns regalims deixats per l'engalba.

18. Diàmetre de la boca: 224 mm.

Argila dura, ben depurada, molt fina, de color vermell ataronjat, i amb nombroses puntets blancs i brillants. A la paret externa pot observar-s'hi una engalba blanca groguenca de gran qualitat. Arreu són visibles les marques del torn. La paret interna solcada d'estries.

19. Diàmetre de la boca: 214 mm.

Argila fina, compacta, ben depurada, de color taronja i ben cuïta. Puntets petits blancs i brillants. A la superfície externa, magnífica engalba de color groc molt clar, quasi beige, ben repartida, fina i homogènia. Arreu, marques de torn ben visibles.

20. Diàmetre de la boca: 194 mm.

Argila dura, fina, ben depurada, de color taronja vermellós i presència abundosa de petits puntets blancs i brillants. La paret externa és de color molt fosc, tal vegada per culpa d'una cuïta massa llarga o per unes temperatures massa elevades. És visible, malgrat tot, les restes d'una engalba groga molt clara, quasi beige.

21. Diàmetre de boca: 159 mm.

Argila fina, compacta, de color vermell intens a la superfície i taronja a l'ànima. Puntets blancs els uns i brillants els altres molt petits i nombrosos. Magnífica engalba de color groc-beige, ben repartida. A l'interior restes de calç, fragment reutilitzat (?).

22. Diàmetre de la boca: 216 mm.

Argila dura, ben depurada, de color vermell ataronjat de to molt viu. Puntets blancs ben visibles. Restes d'una engalba groga beige a la paret externa. Arreu marques de torn ben visibles.

23. Diàmetre de la boca: 209 mm.

Argila fina, compacta, ben cuïta de color roig viu i amb abundosos punts blancs, minúsculs. Engalba de color gris beige grogós, de qualitat, ben repartida, cobrint la paret externa.

24. Diàmetre de la boca: 194 mm.

Argila ben cuïta, dura, de color roig ataronjat, de to molt viu. Petits punts blancs i brillants, molt nombrosos. Restes d'una engalba groga beige, a l'exterior. A la paret interna, marques del tornejat.

25. Diàmetre de la boca: 196 mm.

Argila dura, ben depurada, de color taronja vermellós i puntets brillants, minúsculs. A l'exterior, restes ben visibles d'una engalba groc-blanquinosa.

26. Diàmetre de la boca: 200 mm.

Argila compacta, fina, ben depurada, de color vermellós taronja, molt viu, i amb presència de puntets blancs. Restes d'una engalba de color groc-blanc, de qualitat i típica. Paret interna amb marques del torn.

27. Diàmetre de la boca: 222 mm.

Argila dura, fina, ben depurada, de color vermellós taronja i amb abundosos puntets blancs. En-

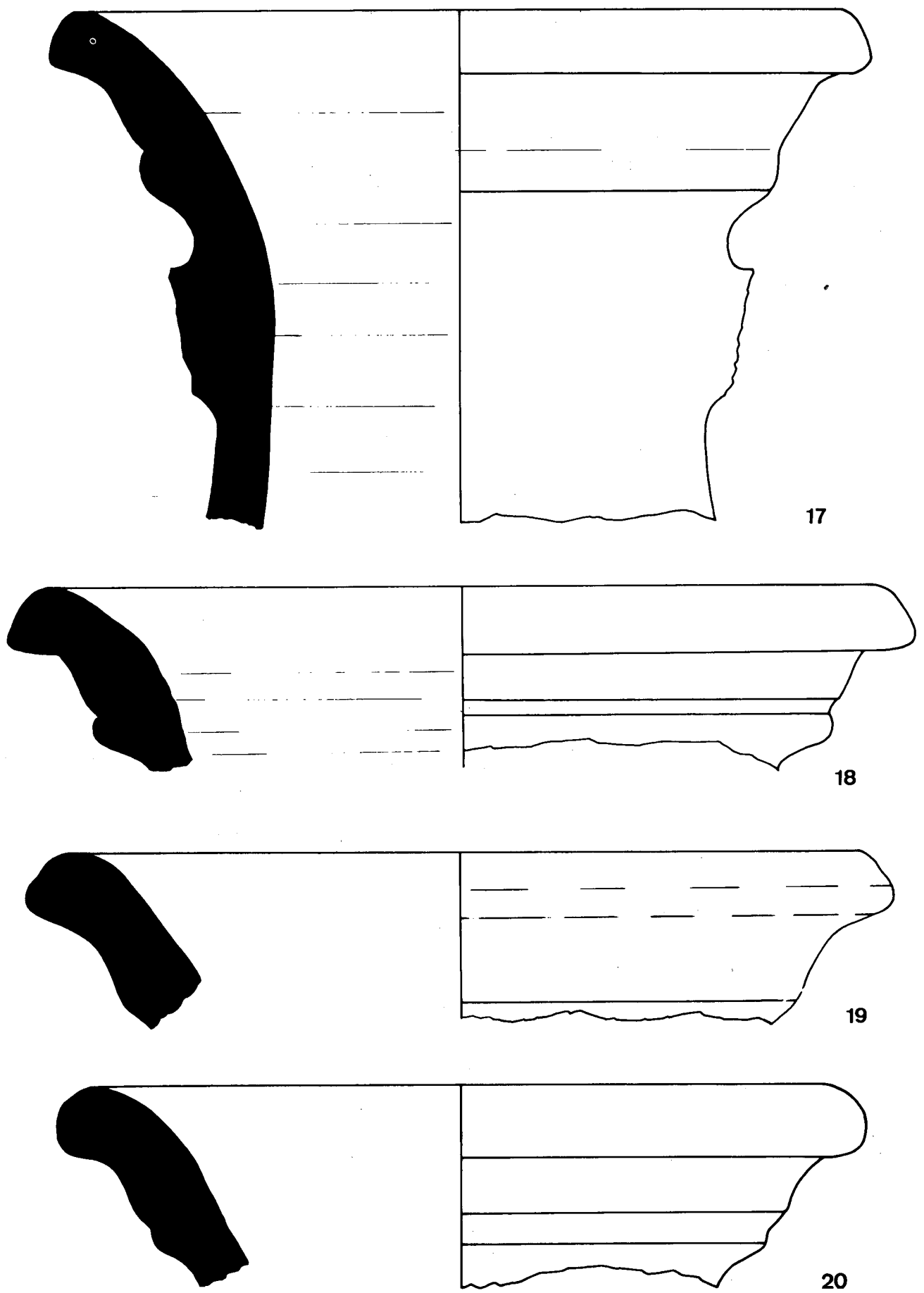

Fig. 4. — Amfores Dressel 7/11. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

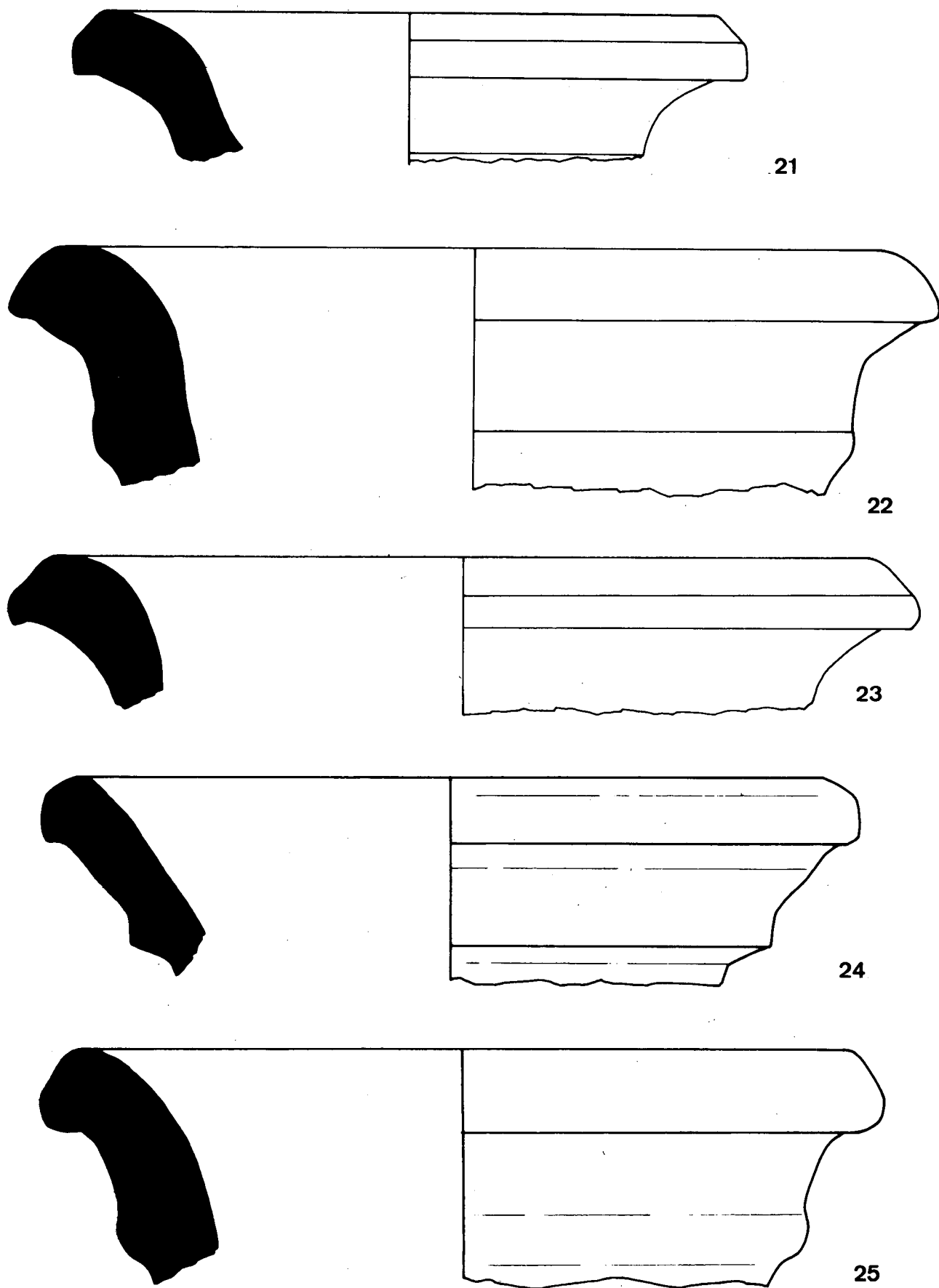

Fig. 5. — Amfores Dressel 7/11. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

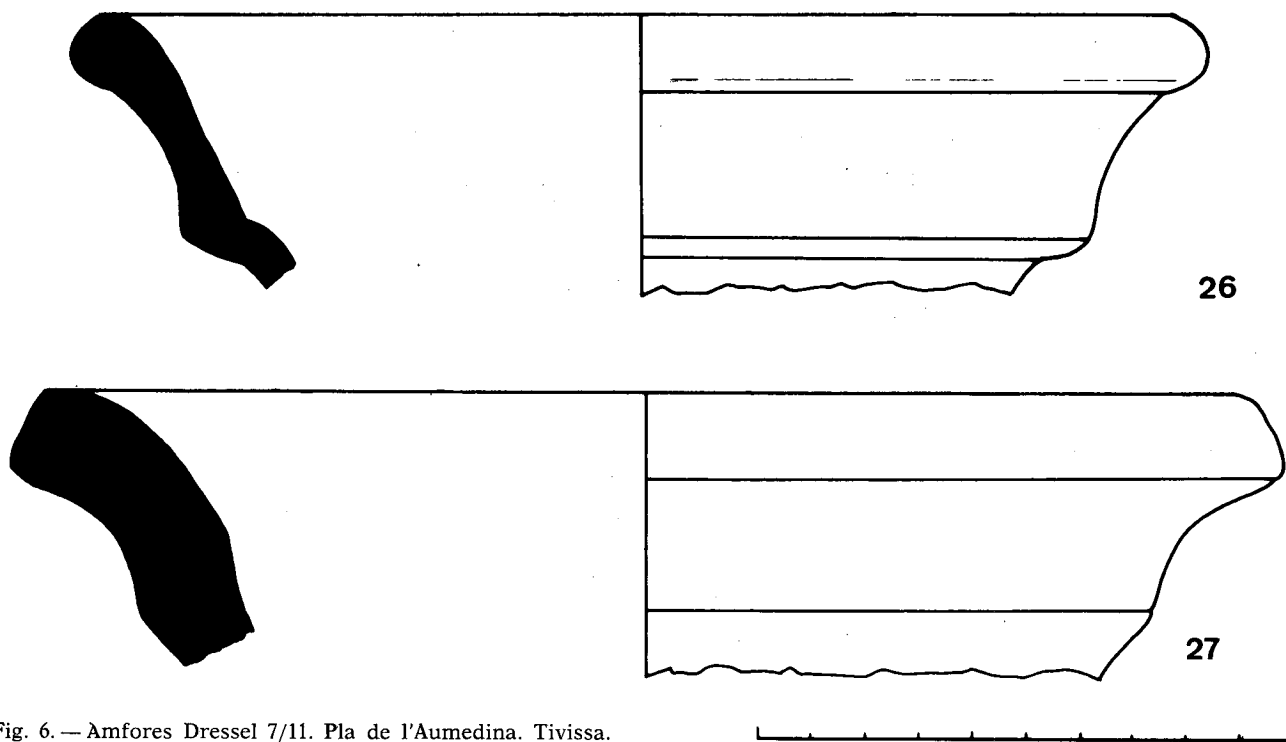

Fig. 6. — Amfores Dressel 7/11. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

galba de qualitat, molt ben repartida, de color blanc-beige, recobrint les parets externa i interna. Marques de torn, arreu.

28. Diàmetre indeterminat.

Vora d'amfora de llavi alt i exvassat. Rebregada per l'acció d'una cuita massa intensa. Argila dura, compacta, ben depurada, de color morat. Les parets exteriors són grises, molt fosques, i a l'interior clivellades.

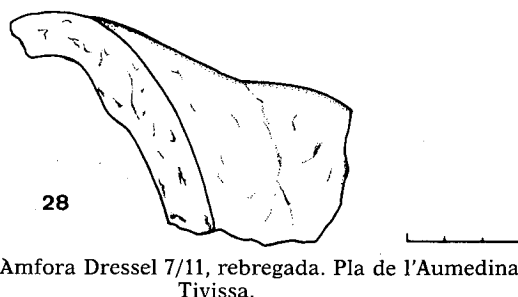

Fig. 7. — Amfora Dressel 7/11, rebregada. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

3.2.4. Forma Dressel 28

Amfora de base plana. És de mides més reduïdes que les citades abans. La part superior del coll té forma de campana capgirada, però en aquest cas és recte i sense cap tendència a l'exvassament. La part superior del llavi és recta o a vegades solcada per una acanaladura ampla però poc profunda. Les nanses, paral·leles al coll, són de secció quasi circular, amb una acanaladura a la cara superior. El coll és sempre de poca alçada.

Entre els diferents fragments és interessant observar-hi la gran varietat de llavis: unes vegades arrodonits, altres vegades, més complicats, formant una robusta visera, etc.

29. Diàmetre de la boca: 184 mm.

Argila dura, ben depurada, de color roig taronjós, molt viu, i presència de nombrosos puntets blancs. L'engalba de color beige es conserva bé a la part externa del recipient, i n'hi ha restes a la superfície externa. Arreu són visibles marques del torn.

30. Diàmetre de la boca: 196 mm.

La cara superior del llavi presenta un solc molt suau. L'argila, ben cuita, duríssima, de color roig molt viu. Puntets blancs molt visibles. La superfície interna i externa, recoberta d'una engalba groga blanquinosa, espessa i ben repartida.

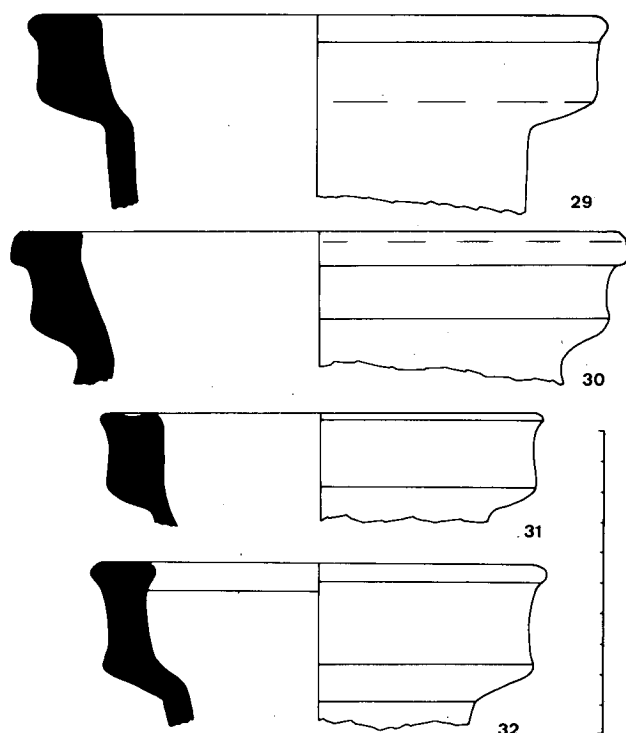

Fig. 8. — Amfora Dressel 28. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

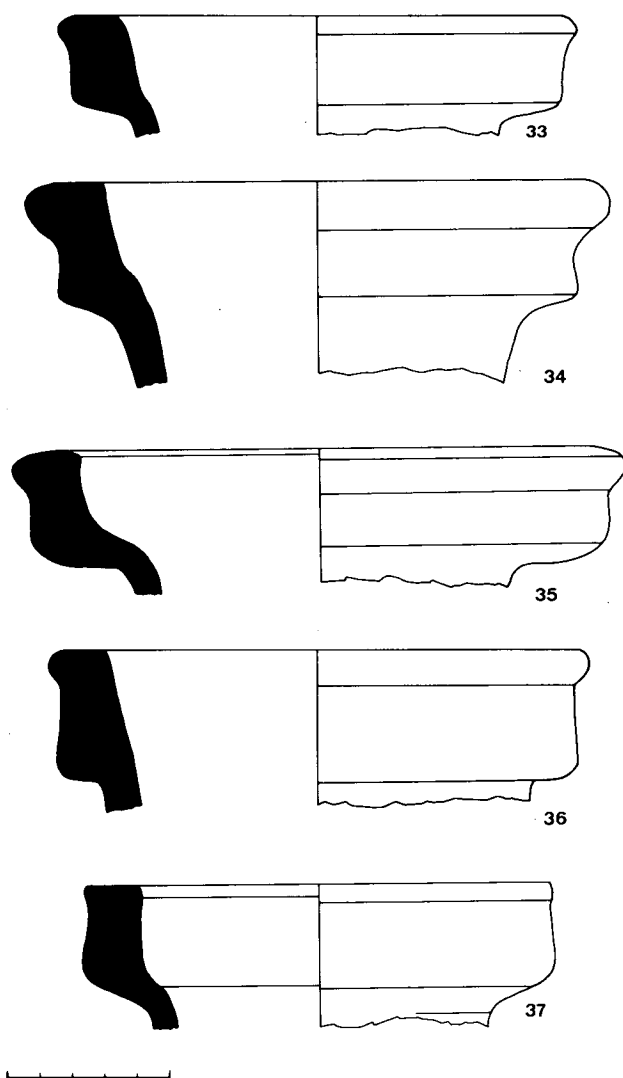

Fig. 9. — Àmfores Dressel 28. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

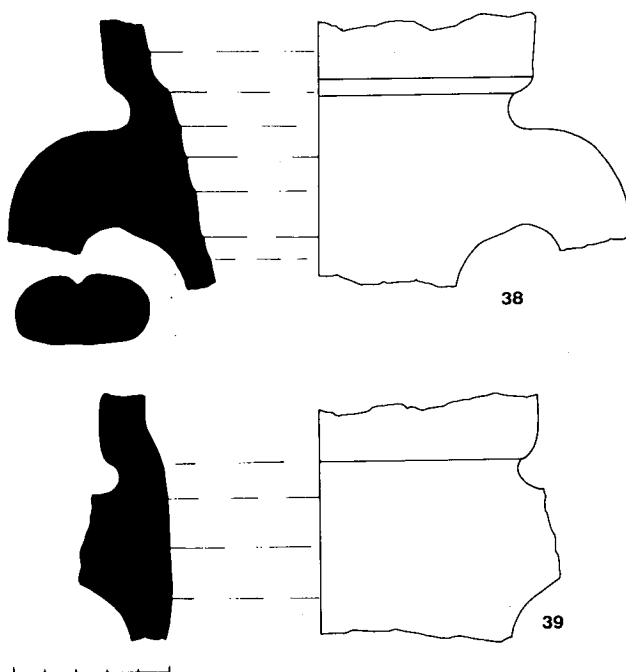

Fig. 10. — Àmfores Dressel 28. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

31. Diàmetre de la boca: 140 mm.

La cara superior del llavi presenta un solc suau. Argila dura, i ben depurada, de color ataronjat vermellós i puntets minúsculs blancs. Internament i externament podem veure-hi una engalba groga blanquinosa, espessa i rugosa al tacte.

32. Diàmetre de la boca: 142 mm.

Argila dura, ben depurada, de color roig ataronjat, de tons molt vius. Magnífica engalba grogosa-beige, molt clara, recobrint ambdues superfícies.

33. Diàmetre indeterminat.

La cara superior del llavi, arrodonida, marcada per un petit solc poc profund. Argila molt ben cuita, ben depurada, de color taronja vermellós de tons molt vius. La superfície externa recoberta d'una magnífica engalba groguenca, de tonalitats suaus, quasi beige.

34. Diàmetre de la boca: 166 mm.

Argila ben cuita, fina, de color ataronjat vermellós. Engalba característica, de color beige molt clar, cobrint les parets interna i externa del fragment.

35. Diàmetre de la boca: 170 mm.

Argila dura, compacta, ben depurada, sense desgriquant, llevat d'alguna minúscula impuresa brillant, de color rosat suau. L'engalba de color blanc groguenc, molt espessa, i només visible a l'exterior.

36. Diàmetre de la boca: 160 mm.

Argila dura, rugosa, compacta, amb el desgriquant característic a base de puntets minúsculs blancs. Color ataronjat a l'ànima i marró fosc a l'exterior. Engalba grogosa a la superfície externa del fragment.

37. Diàmetre de la boca: 145 mm.

Argila dura, ben depurada, de color roig intens a l'exterior i ataronjat al nucli. Puntets brillants i blancs al nucli. Restes d'una engalba groga blanquinosa a la paret externa.

38. Fragment d'un coll, acanalat per dins, amb dues nanses de secció elíptica amb la cara superior atravesada per un solc profund. Argila dura, irregular, amb presència de puntets blancs de dimensions considerables. Color vermell morat. Les parets exteriors són d'un color marronós brut, però és possible veure-hi restes d'engalba. Cal pensar que és una peça massa cuita.

39. Fragment de coll semblant al descrit anteriorment (n.º 38). Argila dura, compacta, ben depurada, de color roig intens i presència de puntets blancs, molt petits. La paret externa és de color marronós molt fosc, quasi morat. És possible veure-hi restes d'una engalba blanquinosa. Sembla un rebuig de fornada.

3.2.5. Pivots

Alguns peus d'àmfora presenten, quan cal classificar-los, dificultats insolubles; altres, en canvi, permeten una ràpida assimilació a una forma determinada.

Això passa entre els fragments recuperats al Pla de l'Aumedina de Tivissa. En primer lloc caldrà parlar dels peus d'àmfora cilíndrics i massissos, d'interpretació dubtosa i que tant poden pertànyer a la forma Dressel 1-Pascual 1, que a la forma Dressel 2/4 i, fins i tot, a la forma Dressel 7/11.

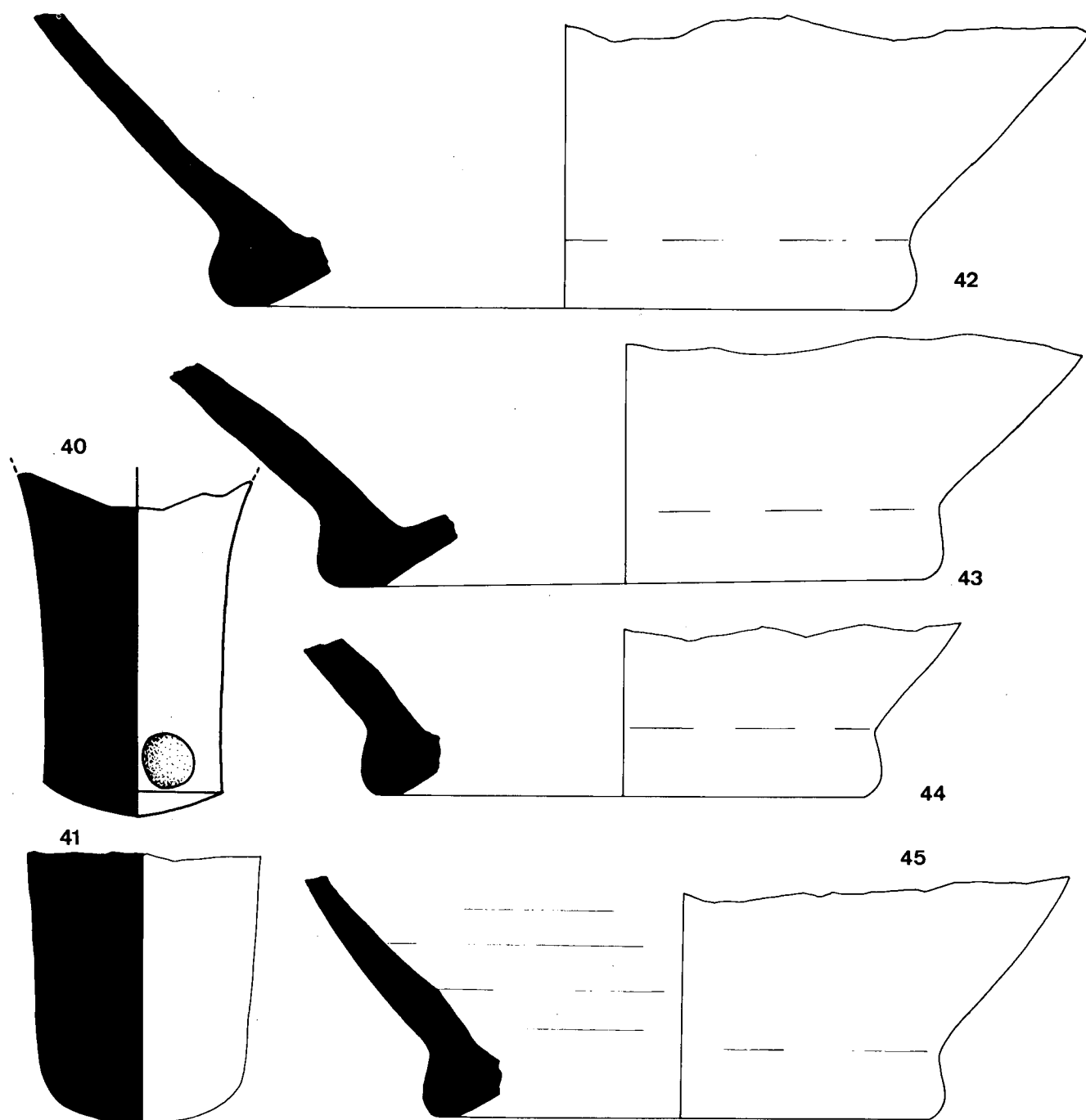

Fig. 11. — Pivots d'àmfora. N.º 40 i 41 atribuïbles a les formes Dressel 1 - Pascual 1, Dressel 2/4 i Dressel 7/11; els nùms 42 a 45, forma Dressel 28. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

40. Peu d'àmfora cilíndric, de punta arrodonida i massís, amb una empremta digital ben marcada a prop de la superfície de repòs. Argila molt dura, de color gris internament i roig amarroinat a l'exterior. Fragment massa cuit que caldria assimilar a la forma Dressel 1-Pascual 1 o, tal vegada, a la Dressel 2/4.

41. Pivot cilíndric, massís, de base arrodonida, no diferenciada. Argila dura, ben depurada, de color rosat, amb petits puntets blancs. La superfície externa recoberta d'una engalba blanquinosa groga. Tipològicament, sembla que hauríem de relacionar aquest fragment amb la forma Dressel 7/11.

Menys dificultats ofereixen els exemplars amb superfície de repòs estable. Efectivament, aquests peus arrodonits, no massa alts, de base elevada i panxa ovoide, de parets poc gruixudes i diàmetres reduïts, s'identificaven fàcilment amb les àmfores de tipus Dressel 28.

42. Diàmetre de la base: 182 mm.

Argila ben depurada, de color ataronjat, molt viu, i presència de petites partícules blanques. A la part externa, una engalba beige, de qualitat.

43. Diàmetre de la base: 160 mm.

Argila fina, compacta, de color roig ataronjat. Engalba beige-groguenca, a la paret externa.

44. Diàmetre de la base: 134 mm.

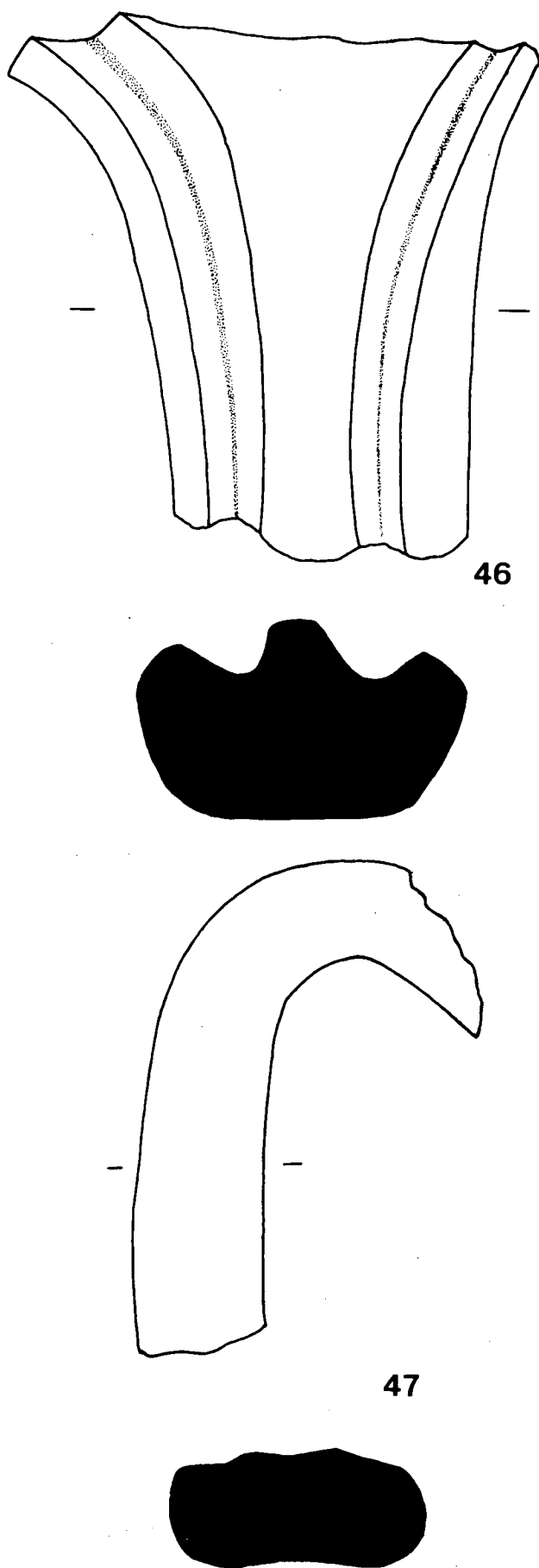

Fig. 12. — Fragments de nansa. Núms. 46 i 47, àmfora Dressel 7/11, possiblement; n.º 48, àmfora Dressel 1 - Pascual 1 o Dressel 2/4; n.º 49, Dressel 28. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

Argila rugosa, dura, irregular, de color morat. La paret externa és de color gris fosc, però és possible veure-hi restes d'una engalga. Fragment massa cuit.

45. Petit fragment, rebregat i massa cuit, semblant als números descrits anteriorment (n.º 44).

3.2.6. Les nanses

La classificació de les nanses d'àmfora i la seva relació amb una forma determinada ofereix, a cops, alguna dificultat, mentre que, en altres casos, és ben senzilla.

Per això només cal fixar-se, sempre que sigui possible, en els grans colls on són visibles les nanses encara que sigui un petit fragment. D'aquesta manera és fàcil assimilar les nanses de la forma Dressel 2/4, gràcies a les troballes, ja publicades, de fragments d'aquesta forma suficientment grans, i les de la forma Dressel 28, ben documentades després d'aquesta prospecció el resultat de la qual és motiu d'aquest estudi. Per les altres formes hem de limitar-nos a l'anàlisi tipològic tradicional, relacionant les nostres troballes amb formes idèntiques d'altres indrets, amb els inconvenients lògics que això representa, donat que, en els tallers locals, tal com s'ha vist moltes vegades, les normes generals no són sempre estàtiques.

Les nanses de les àmfores Dressel 1 - Pascual 1, normalment, són paral·leles al coll, sense colze, i amb la secció semi-elíptica o quasi circular, segons els casos, amb un solc ample a la cara superior.

Les nanses de les àmfores Dressel 2/4, molt característiques i fàcilment classificables, presenten un colze ben marcat i la seva secció és bifida, formada com són per la unió de dues tirallongues d'argila circulars. Altres vegades aquesta forma inicial i clàssica es presenta desvirtuada, i de la secció circular doble només en resta, com un record llunyà, una acanaladura, més o menys profunda segons els casos, a la cara superior.

També són de fàcil reconeixement les nanses de la forma Dressel 7/11. Solen ésser molt robustes, gruixudes, especialment en el punt d'unió amb el coll, on s'eixamplen considerablement, i mostren a la cara superior, i a cops a la inferior, dues o més crestes d'altura i dimensions variables però, sempre, ben marcades.

Les nanses de les Dressel 28 recorden lleugerament i poden confondre's amb les Dressel 1 - Pascual 1, però pel que hem pogut veure són de mides més reduïdes (secció circular o semi-elíptica i acanaladura a la cara superior més o menys fonda i marcada segons els exemplars).

46. Nansa robusta de secció elíptica, amb tres crestes ben marcades i dos petits solcs, a la cara superior. L'argila és dura, ben depurada, de color vermell ataronjat, i amb presència de minúsculs puntets blancs. La superfície recoberta per una engalba blanco-grogosa.

47. Fragment de nansa molt corvada, de secció elíptica, ampla, i que presenta unes crestes suaus a la cara superior i un solc ample i profund a la inferior. L'argila és idèntica a la del fragment número 46. Engalba de color groc molt intens.

48. Fragment d'àmfora de secció elíptica, poc ampla, recta i amb un solc ben marcat a la cara superior. L'argila, massa cuita, és dura, irregular, i de color beige. El desgreixant, ben visible, és de granets de sorra. La paret externa és de color grisós fosc, totalment clivellada.

49. Fragment de nansa rebregat i malmès, molt cremat, de secció circular i de poc diàmetre. Argila marronosa-morada, amb la superfície grisa molt fosca. Peça massa cuita.

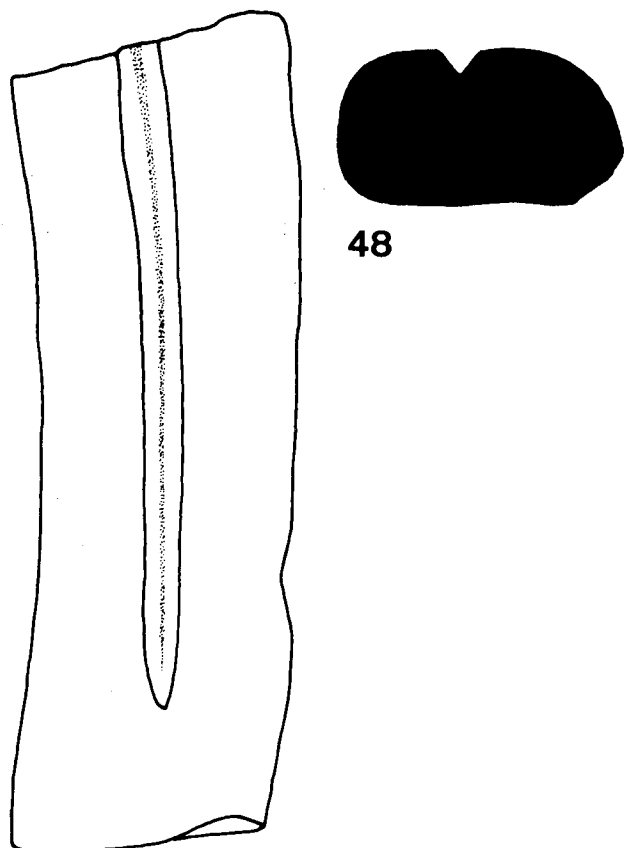
Per la forma i les mides d'aquests fragments hi ha la possibilitat d'assimilar sense cap dubte el fragment número 46 a la forma Dressel 7/11; en canvi és bastant més difícil precisar el tipus d'àmfora dels fragments número 47 i número 48, per bé que probablement s'haurien de relacionar amb la forma Dressel 28 o tal vegada, especialment el número 48, amb la forma Dressel 1-Pascual 1. Per la seva banda el fragment número 49 és totalment atípic.

3.3. Dolia

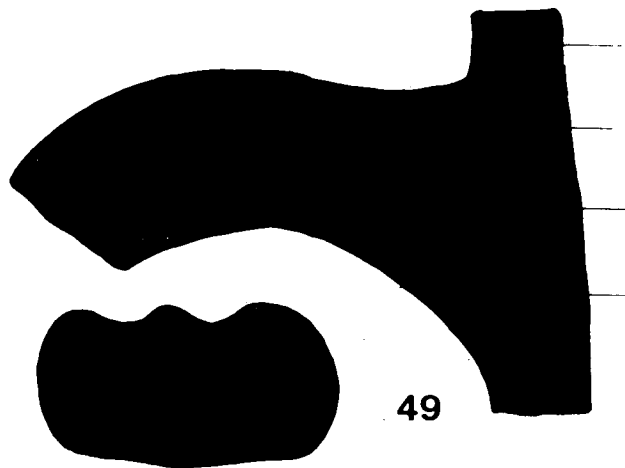
La forma general d'aquests fragments recorda les bases de les àmfores Dressel 28, amb unes quantes diferències, però, ben notables: en primer lloc, les mides. En efecte, els robustos fragments de *dolia* (l'anomenem així perquè creiem que es tracta d'un gran recipient de magatzematge i, molt possiblement, d'un *dolium*) són d'unes dimensions molt més grans que les de les àmfores. Les parets són molt més gruixudes i la base és quasi plana, únicament una mica alçada, a diferència dels fons alts de les àmfores Dressel 28. En darrer lloc, cal parlar de l'acabat exterior d'aquests recipients i del tractament de l'argila enfront de la pasta de les àmfores. En el primer dels casos, l'argila mostra un desgreixant enorme, molt visible, de grossíssims grans de sorra, i les parets externes no presenten cap mena d'acabat; les àmfores, al contrari, tenen l'argila ben depurada i fina i l'acabat exterior és ben apreciable (poliments i engalbes).

50. Diàmetre de la base: 414 mm.

Argila rugosa, dura, de color vermellós, amb presència de desgreixant de quars ben visible. Les parets exteriors, rugoses, són de color beige marronós.

48

49

50

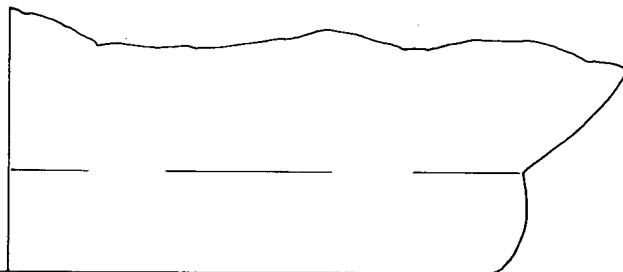
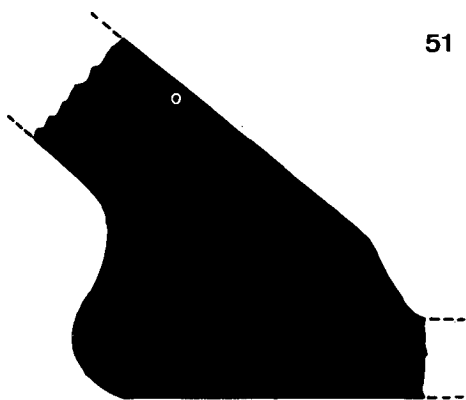

Fig. 13. — Núms. 50 i 51, fragments de *dolia*; n.º 52, *pondus* cremat. Pla de l'Aumadina. Tivissa.

51

51. Diàmetre indeterminat.

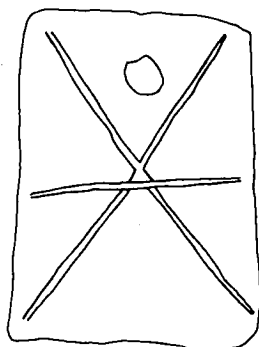
Argila vermella ataronjada, amb desgredint abundós a base de sorra, de gran duresa. Superfície sense polir del mateix color.

3.4. Altres troballes

Entre els altres elements recuperats durant la prospecció, i que amb tota seguretat foren fabricats en aquest forn (existència de rebuig de forn i peces massa cuites), hem d'anomenar especialment un *pondus* i uns fragments de *tegulae*.

Aquest forn, doncs, hauria servit per a proporcionar a més de recipients pel transport i magatzematge dels productes agrícoles de la zona, de *tegulae* i possiblement *imbrices* per a la construcció.

52

52. Altura: 70 mm.; llargada: 54 mm.; amplitud: 35 mm.

Pondus de forma prismàtica, de sis cares no massa iguals. A la part alta de les més grans presenta la típica perforació. Una d'aquestes dues cares, la principal, mostra una marca feta sobre el fang tendre que no és sino una creu de sant Andreu damunt d'una de normal, marca ben coneguda sobre *pondera*. L'argila és de color morat marronós, i molt dura, i la superfície, rugosa i de color gris fosc. Indubtablement es tracta d'una peça excessivament cuita.

53. Petit fragment de *tegula* amb les característiques tècniques idèntiques a les de les peces descrites anteriorment i marques concretes d'una coccio excessiva. Presenten desgredint sorrós ben visible.

3.5. Elements dubtosos

D'aquest mateix indret i recollits conjuntament amb els fragments d'àmfora, hem de fer menció d'uns quants fragments de ceràmica oxidada atípica, vasos, gerros, bols, dels quals no tenim, ara per ara, testimonis segurs (rebuigs de forn i peces massa cuites) per a documentar la seva fabricació *in situ* si bé tot sembla indicar-ho, tal com podria deduir-se'n de l'anàlisi de les argiles i de l'acabat final de les peces.

54. Diàmetre de la boca: 206 mm.

Plat de parets molt obertes i boca amplíssima, del qual ens manca la base. L'ànima de l'argila és de color gris i ataronjada la perifèrica. És de gran duresa, rugosa i sense desgredint de cap mena. La superfície és de color taronjós i s'hi veuen bé les marques del torn.

55. Diàmetre de la boca: 112 mm.

Broc d'un gerro de boca ampla, amb llavi molt ben marcat i complicat. Argila dura, ben depurada, fina, de color ataronjat i amb presència de petits punts blancs. La superfície externa és de color beige ataronjat.

56. Diàmetre de la boca: 187,5 mm.

Recipient de gran boca, de parets obertes i llavi vertical, diferenciat i poc alt. Argila fina, ben depurada, i dura, de color taronjós i desgredint a base de minúsculs punts blancs. La superfície externa presenta parcialment un color ocre ataronjat, s'hi pot observar també un fina engalba molt aigualida.

57. Diàmetre de la boca: 114 mm.

Broc d'un recipient de parets obertes i llavi motllurat i complex. Argila ataronjada, amb punts blancs, fina i dura, idèntica a la del fragment número 56. Fina engalba blanquinosa i transparent a la paret externa.

58. Diàmetre de la base: 134 mm.

Petit fragment d'un plat (?), de peu ben diferenciat, alt, i probablement de parets obertes. L'argila, duríssima, fina i ben depurada, es trenca formant escates. De color vermell vinós, no presenta aparentment cap tipus de desgredint. Superfície molt llisa del mateix color.

59. Fragment d'una peça bitroncocònica. Argila dura, ben depurada, de color roig ataronjat. Engalba groguenca beige, de qualitat, a la paret externa.

IV. CONCLUSIONS

4.1. L'existència del forn de Tivissa

Si fins ara, i des de la publicació de l'excel·lent article de R. Pascual (43), tots els estudiosos que s'havien preocupat més o menys directament de les àmfores fabricades a Catalunya, i, de passada, de tota la costa oriental de la Península Ibèrica,

(43) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgines 334-345.

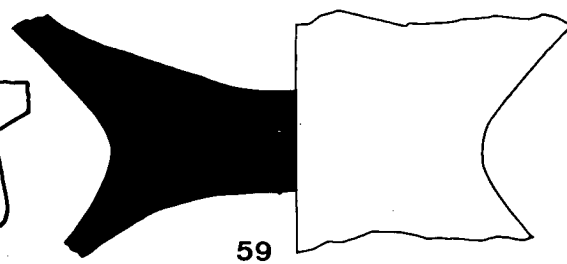
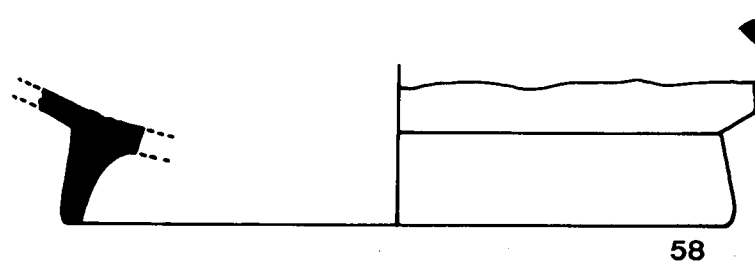
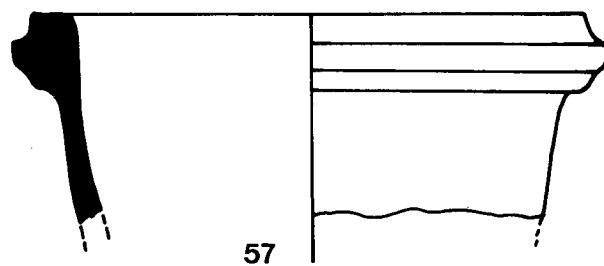
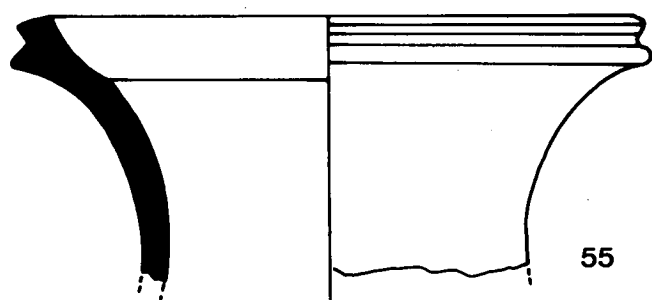
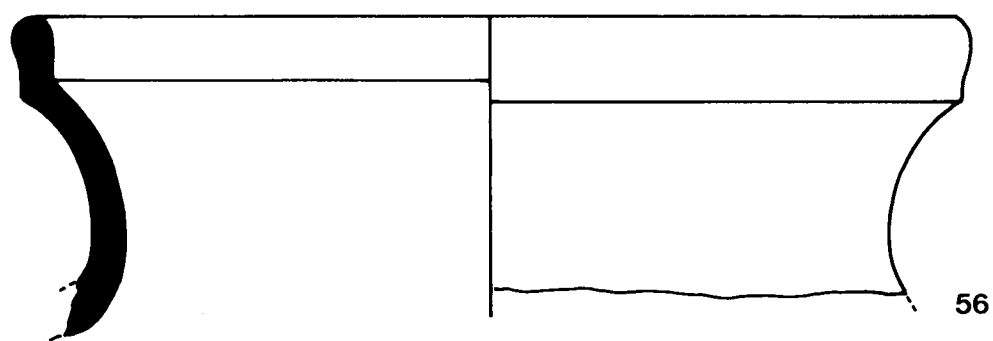
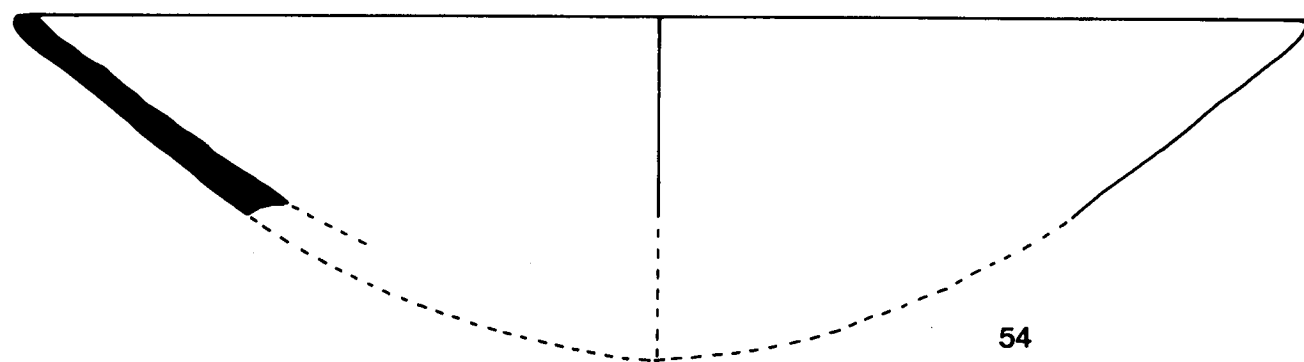

Fig. 14. — Fragments de ceràmica comuna oxidada. Pla de l'Aumedina. Tivissa.

feien referència al tema d'un hipotètic forn d'àmfores a Tivissa (44).

Les proves a favor no eren massa sòlides i en cap cas mai definitives: un terreny, el Pla de l'Aumedina, situat a poca distància del poble, on era possible veure-hi i recollir-hi grans quantitats de ceràmica romana; la recuperació d'alguns fragments d'àmfora de mides considerables, amb les marques TIBISI i SEX.DOMITI (una sola vegada) (45); l'existència, ben documentada, d'alguns fragments d'àmfora a diversos jaciments de la Mediterrània occidental amb l'estampilla TIBISI, a Empúries (46), al Vieux-Port de Marsella, a Saint-Cyr-sur-mer, a Fos i a Pompeia (47). A Empúries, Saint Cyr i Marsella sobre àmfores de la forma 2/4, i a Fos sobre una variant de la forma Dressel 7/11, i a la ciutat campaniana damunt d'un exemplar de forma indeterminada ara per ara, al restar perduda la peça als magatzems. Finalment, i com a prova més concloent, la relació clara entre la marca TIBISI i el nom de la vila actual: Tivissa. Aquest fet i la troballa al Pla de l'Aumedina de fragments amb el segell eren els documents més sòlids a favor de suposar l'existència en aquell indret d'un forn ceràmic.

Malgrat tot, per a poder confirmar allí la localització d'una terrisseria calien proves més segures, irrefutables. Aquesta darrera prospecció, el resultat de la qual acabem d'exposar, ens ha proporcionat documents abundosos i totalment fiables per a poder provar l'existència d'aquest fet: en primer lloc, la localització física del forn, o d'un dels forns, molt malmès i situat sota una vinya conreada i d'una munició de pedres escairades i, indubtablement, reutilitzades, cremades o mig cremades per l'acció de les altes temperatures que hagueren de suportar, pedres que, sens dubte, van formar part del forn i que avui serveixen de paret de feixa als marges que delimiten el camp pel seu costat llevantí.

En segon lloc, per la presència de molts fragments massa cuits, cremats o rebregats que pertanyen a fornades fallides i que habien anat a parar, juntament amb les peces trencades o in-

útils per qualsevulla raó, a les grans escombreres que té tota terrisseria ben a prop. Curiosament hem pogut recollir, tal com ja s'ha dit, rebutjos de forn de cada un dels recipients grans que s'hi fabricaren.

Així doncs aquests dos fets, i d'una manera especial l'enumerat en segon lloc, proven de manera, creiem, definitiva, la localització, en aquest punt, d'un forn. Una excavació científica, si fos possible (48), aclariria la planta del forn, i la grandària, i amb moltes possibilitats la situació dels elements auxiliars, alhora que podria aportar noves dades per a precisar cronològicament l'etapa de funcionament de la terrisseria, que basem fins ara en la tipologia de les àmfores fabricades allí.

Actualment podem dir que tot el material procedent del Pla de l'Aumedina recuperat des de les prospeccions del seu descobridor senyor Màrius Bru l'any 1920 (49), procedeixen dels grans munts d'exemplars inútils i fets malbé del forn de Tivissa.

4.2.1. Tipus d'àmfora i altres recipients

Hom pensava, per les troballes efectuades a Tivissa i a les altres estacions que hem anat assenyalant, que aquest forn produïa varies formes d'àmfora: les Dressel 2/4, les variants pròpies de la forma Dressel 7/11, i, tal vegada, les Dressel 1-Pascual 1 (50). Sobre la producció d'àmfores Dressel 28, havent-ne estat trobats fragments al Pla de l'Aumedina (51), tothom, o quasi, semblava estar d'acord en considerar-los de procedència forastera i estranya al taller, per culpa de la forma, considerada bètica i de la marca SEX.DOMITI (52), no obstant els resultats de la nostra recerca proven que aquesta forma fou produïda *in situ*.

Durant les nostres prospeccions, i tal com hem vist més amunt, recollírem, sense fer cap tria especial, exemplars de quatre formes distintes d'àmfora, algunes ja conegudes i les altres intuïdes: forma Dressel 1-Pascual 1, Dressel 2/4, Dressel 7/11 i Dressel 28.

A més a més, localitzàrem alguns fragments de grans recipients de magatzematge molt interessants (*dolia*), d'elements d'ús quotidià (*pondera*), fragments de *tegulae* i finalment fragments de plats i gerros de mides modestes que anomenem normalment vasos comuns oxidats (53).

De tots ells hem pogut localitzar fragments massa cremats o rebuigs de forn, llevat dels citats en darrer lloc.

(48) Les característiques especials del conreu de la vinya fan difícil el dur endavant una excavació.

(49) BRU, *Fulls d'Història...*, citat, pàgs. 76-77.

(50) No existia una prova definitiva de que aquest forn hagués produït àmfores d'aquesta forma; només l'existència d'algun gran fragment atípic semblava insinuar-ho (PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgs. 338 i 343; BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàg. 336, nota 695).

(51) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 63-65, fig. 17,1.

(52) Sobre això podeu veure l'apartat d'aquest treball dedicat al forn de Tivissa.

(53) Amb aquesta denominació, gran calaix de sastre, hi situem tota la ceràmica no importada i suposadament de fabricació local. L'únic punt de contacte entre aquestes ceràmiques és el d'estar cuites amb un foc oxidat.

(44) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgines 338 i 343; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgs. 63-76; BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàg. 194, n.º 474, pàg. 376, fig. 146,5, pàg. 330 i pàg. 336; TCHERNIA i ZEVI, *Amphores vinaires de la Campanie...*, citat, pàgines 52 i 66-67; ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàgs. 27-31; J. M.ª NOLLA BRUFAU, *Las ánforas romanas de Ampurias*, a *Ampurias*, 36-37, 1974-1975, pàg. 169, n.º 72, fig. 16,2 i pàgs. 188-191.

(45) Coneixem tres grans fragments recollits al Pla de l'Aumedina amb el segell TIBISI al coll: un sobre un fragment informe, l'altre sobre un coll de la forma Dressel 7/11 (TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 63, fig. 17,2), i un tercer inèdit fins ara i que publiquem en aquest treball (fig. 14), sobre una àmfora Dressel 2/4. Amb la marca SEX.DOMITI, un cas únic sobre una Dressel 28 (TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 169, n.º 72, fig. 16,2).

(46) M. ALMAGRO BASCH, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, 1951, Monografías Ampuritanas, 2, pàg. 208, n.º 206; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 66, fig. 18,1; NOLLA, *Las ánforas...*, citat, pàg. 169, n.º 72, fig. 16,2.

(47) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 65-67, figs. 18,2, 18,3 i fig. 19.

4.2.1.1. Característiques morfològiques

L'acurada descripció de cada un dels cinquanta-nou fragments inèdits estudiats en aquest treball, ha servit per a determinar d'una manera genèrica les característiques de l'argila i l'acabat de cada tipus amfòric o de cada recipient:

4.2.1.1.A. *Amfores Dressel 1-Pascual 1*: Dels deu fragments assimilats a aquesta forma, només un (n.º 10) no pot proporcionar-nos cap informació pel fet de tractar-se d'un bocí massa cremat i per tant atípic.

El fang utilitzat és sempre excel·lent, molt ben depurat, i de gran duresa. Predominen els colors ataronjats vermellosos, de tonalitats més o menys vives, i cal fer notar un cas (n.º 8) amb el nucli central de color roig i la perifèria de color marronosa fosca. En tots els fragments és possible de veure-hi la presència d'uns minúsculs puntets blancs molt fins.

Pel que fa a l'acabat exterior només detectarem en dues ocasions el recobriment d'una engalba molt lleu de color blanquinós (n.º 8 i n.º 9). Els altres fragments presenten les parets exteriors força polides i del color del fang.

4.2.1.1.B. *Amfores Dressel 2/4*: Únicament en recuperarem sis exemplars. L'argila és també molt fina, dura, de qualitat, i pigallada de minúscules partícules blanques. Entre els colors dominen els taronges de variades tonalitats però cal assenyalar, també, els beige ataronjats i els vermells més intensos.

La presència d'engalba és més normal entre els exemplars d'aquesta forma. Sol ésser de color clar (blanc beige o beige groguenc) però a cops és més fosc (ocre-vermellós).

4.2.1.1.C. *Amfores Dressel 7/11*: En total són dotze els fragments estudiats d'aquesta forma. El fang utilitzat, semblant al de les formes anteriorment descrites, és dur, ben depurat, amb presència dels característics puntets blancs acompanyats, de vegades, per d'altres de brillants d'identiques mides. El color que predomina és majoritàriament l'ataronjat vermell, amb intensitats i variants múltiples. També cal recordar els colors ataronjat, roig intens i una peça (n.º 21) amb el nucli taronjós i l'exterior vermell.

Tots els fragments presenten la superfície exterior (i de vegades la interna) recoberta d'una engalba de qualitat, espessa, a cops rugosa, molt ben repartida, de color clar (blanc, blanc beige, beige groguenc, groc...), amb predomini del beige blanc.

4.2.1.1.D. *Amfores Dressel 28*: Dels onze fragments identificats, dos d'ells són massa cremats per a poder-nos servir. L'argila és molt dura, excel·lent i majoritàriament de color ataronjat vermellós si bé cal recordar alguns fragments de color roig intens, d'altres rosats pàl·lids, i un de nucli ataronjat i perifèria roja (n.º 37). Hem localitzat cinc fragments amb presència de puntets blancs minúsculs; un, amb puntets blancs de mides considerables; un altre, amb presència de puntets blancs i brillants; un altre només amb puntets

brillants, i, finalment, tres exemplars sense cap mena de desgredant visible.

És normal el recobriment de la paret externa i de la interna (zona del llavi), per una engalba de color clar (beige, blanc, groc o combinacions), a vegades espessa i sempre ben repartida.

4.2.1.1.E. *Dolia*: En aquest cas l'argila divergeix considerablement. És més rugosa i el desgredant de gra molt gros i ben visible. Els colors predominants són el roig i el vermell ataronjat.

Les parets exteriors, rugoses i sense polir, d'identific color de les pastes.

4.2.1.1.F. *Tegulae*: Recorda les argiles descrites anteriorment (4.2.1.1.E) però amb els trets bàsics més accentuats.

4.2.1.1.G. *Pondera*: Sense determinar. Una troballa única i massa cuita.

4.2.1.1.H. *Ceràmica comuna oxidada*: Finalment caldrà parlar dels trets característics d'aquests vasos com a grup, del qual se'n recolliren sis fragments.

La manca de peces cremades o rebregades no ens permet assegurar amb absoluta claretat que fossin cuits en aquest centre si bé l'argila i l'acabat recorda molt el de les àmfores descrites anteriorment. Per altra banda hi ha un fet que cal comentar: és ben curiós que durant la nostra prospecció i en recollides anteriors no s'hagi, pel que sabem, recollit un sol fragment de ceràmica importada, cosa ben lògica si tenim present que allí hi havia una terrisseria i no una zona d'hàbitat. Això, doncs, ens fa sospitar que aquests fragments de gerros i plats d'ús comú haurien estat cuits aquí mateix per a ésser utilitzats per la comunitat veïna. Malgrat tot, és una hipòtesis que haurà d'ésser confirmada més endavant, encara que sembla reforçar la nostra opinió el fet de què al forn d'Oliva, al País Valencià, també s'hi trobaren, entre les produccions, vasos comuns (54).

L'argila sol ésser ben cuita, fina i ben depurada, amb presència, alguna vegada, de puntets blancs característics. El color més representat és l'ataronjat, el vermell i l'ocre taronja, amb un cas de nucli gris i exterior taronjós.

Les parets externes són polides i fines, del color de l'argila. Tres exemplars presenten una engalba molt aigualida (n.º 56, n.º 57 i n.º 59), beige groguenc o blanquinosa.

4.2.2. Consideracions generals

Resumint i aplegant totes aquestes dades podem dir que l'argila del forn de Tivissa és d'una molt bona qualitat, dura, ben depurada, amb desgredant a base de puntets minúsculs blancs, de vegades acompanyats d'altres de brillants, o en cert número de casos sense cap mena d'impureses visibles.

El color predominant de les argiles és l'ataronjat vermellós, amb una gamma de tonalitats i ma-

(54) ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàg. 15, fig. 2,24 i 15.

tidos enorme, del vermell rajol, al rosat, etc.

La superfície pot estar recoberta d'una engalba més o menys espessa, però sempre ben repartida; altres vegades, l'engalba és inexistent i les parets externes no ofereixen un recobriment especial. Predominen, quan n'hi ha, els tons clars, blancs, beiges, grocs i les tonalitats intermitges.

Per altra banda, aquests trets generals s'avenen perfectament amb les descripcions que la bibliografia dóna a les àmfores de TIBISI (55) i així veiem àmfores d'argila vermellosa ataronjada, amb petites impureses blanques, d'altres amb el nucli de color vermell i ataronjat clar a l'exterior i sense desgredant visible i també un exemplar, procedent d'Empúries, amb restes visibles d'una engalba blanquinosa.

Aquestes característiques serveixen per a confirmar l'homogeneïtat d'aquests productes i la gran semblança, deixant de banda petites variacions, entre tots els fragments ja siguin d'una o d'una altra forma.

Resten, a part, els fragments de *tegulae* i *dolia* on, pel que hem pogut veure l'argila utilitzada era menys depurada, el desgredant més gros i sense un acabat exterior acurat, cosa ben raonable tractant-se de teules i de grans recipients de magatzematge.

Aquestes qualitats tècniques de les argiles del forn de Tivissa fa que ens fixem amb especial interès amb la definició de les característiques tècniques d'algunes de les àmfores de la Tarraconense que tan acertadament van descriure Zevi i Tchernia: argila dura, de color roig, constant (vermell de rajol), amb tonalitats diverses de més clar a més fosc, segons els exemplars, a cops amb l'ànima grisa o marronosa, sense unes delimitacions clares. En general sense engalba, malgrat alguna excepció, i amb la superfície del color de la pasta. És un fet característic, la presència d'un desgredant a base de puntets blancs, en majoria, brillants i grisos, de dimensions variables però generalment grossos, de més d'un mil·límetre i fins a dos. De vegades aquestes partícules daurades brillants són visibles a la paret externa (56).

La diferència entre els tipus identificats per Zevi i Tchernia i les àmfores de Tivissa és força clar. En el nostre cas l'argila és de tonalitats variades, si bé és cert que predominen els colors vermells i taronges; en canvi el desgredant és sempre minúscul, llevat d'algun cas aïllat, i la presència d'engalba, majoritària.

És aquest un fet que ens interessa remarcar i que té sens dubte importància a l'hora de classificar fragments d'àmfora i d'intentar esbrinar-ne l'origen de cada un. A partir d'ara sembla que caldrà anar amb molta cura quan, com veiem, alguns tallers provincials fabricaren àmfores amb argiles de gran qualitat i difícils de classificar, tal

com succeï a Tivissa o a Oliva, al País Valencià (57).

4.3. Les formes

La forma Dressel 1-Pascual 1, fou la primera coneguda entre les fabricades a Catalunya (58) i si bé s'indicava que possiblement havia estat produïda al forn de Tivissa no hi havia cap prova definitiva, només alguns grans fragments de coll i panxes de classificació quasi impossible, que van relacionar-se amb aquest tipus.

Ara coneixem força llavis i, tal vegada, nanse i pivots i alguns fragments rebregats i massa cuits, indubtablement passats de forn. No posem formes senceres ni fragments massa grans la qual cosa impossibilita qualsevol intent per a delimitar els possibles trets característics d'aquests exemplars en relació amb els d'altres formes.

Els llavis, tal com s'ha vist, són típics: alts i quasi sempre cilíndrics o, de vegades, més oberts a la part superior. Aquest punt sol presentar-se arrodonit i a cops amb una viva aresta.

La forma Dressel 2/4 és una altra de les usuals entre les de fabricació local a la Tarraconense i si bé copia perfectament les formes dels models itàlics, les argiles són molt personals i fàcils de reconèixer.

Era, com s'ha pogut veure, una de les formes produïdes pel forn de Tivissa i la forma que, ara per ara, presenta més vegades la marca TIBISI.

Entre les peces d'aquest taller conegudes, hi han unes petites diferències en el tractament i acabat dels llavis, i de les possibles diferències existents a les altres parts de l'àmfora, res no en sabem. Hem d'assenyalar la presència de llavis triangulars molt oberts, com el de l'exemplar de Marsella; llavis alts (altura relativa tenint en compte el tipus d'àmfora), poc oberts i quasi rectes (exemplar d'Empúries); llavis arrodonits a manera d'un robust anell; exemplars amb llavi arrodonit a la part de dalt i rectes en la seva continuació; llavis de secció triangular amb les vores arrodonides...

Pel que hem pogut esbrinar, les nanses d'aquests productes serien de colze pronunciat i bífides, tot i que no ens semblaria estrany l'existència d'exemplars amb nanses de secció elíptica i un solc més o menys marcat a la cara superior.

Les àmfores de la forma Dressel 7/11 d'aquest forn ja eren conegudes per dos grans fragments amb el segell TIBISI imprès al coll, l'un procedent del Pla de L'Aumedina i l'altre, de Fos (59). Pel que fa referència a les relacions amb altres àmfores d'aquesta mateixa forma, hi ha molts punts de contacte, especialment en l'aspecte general, tot i que els productes de Tivissa tenen una marcada personalitat i algunes notables diferències, almenys en les parts que coneixem bé.

(55) ALMAGRO, *Las inscripciones...*, citat, pàg. 208, número 206; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 66-77; NOLLA, *Las ánforas...*, citat, pàg. 169.

(56) TCHERNIA i ZEVI, *Amphores vinaires de la Campanie...*, citat, pàg. 37.

(57) ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàg. 17. (Argiles rosades, pastes ben depurades, sense desgredant visible i cuita uniforme.) També pàgs. 37-42.

(58) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgines 334-345.

(59) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 63, fig. 17,2 i pàg. 67, fig. 19.

Per norma general solen tenir una gran boca, i el llavi en forma de campana capgirada, molt aplanada —les nanses són robustes amb tres o més crestes a la cara exterior—. De l'aspecte general, poca cosa podem dir.

Finalment caldria parlar de les àmfores Dressel 28. Malgrat les troballes d'algun fragment fetes al Pla de l'Aumedina (60), pràcticament tothom que s'ha referit al tema ha defensat una procedència bètica per aquests productes.

És un recipient de base plana, no massa alta, ja documentada a època tardo-republicana a Albin-timilium i a l'enfonsament d'Albenga (61). El moment final hauria de situar-se, tal vegada, a la segona meitat del segle II d. C. per bé que fins ara, sense massa seguretat. Al llarg d'aquests anys, els recipients evolucionen, en especial pel què fa als llavis i a la unió de les nanses amb el coll. Sobre el seu origen, tal com ja hem comentat abans en aquest mateix treball, s'ha insinuat, basant-se en uns *tituli picti*, una procedència hispànica i probablement bètica, on, per altra banda, sabem que foren fabricades (62), encara que amb molts dubtes (63).

Pel fet d'haver estat localitzades tres estampilles sobre àmfores d'aquest tipus al *Conventus Tarraconensis* i cap a la Bètica, Tchernia adoptava una posició prudent a l'espera de l'aparició de noves proves (64). Per la seva banda, molt recentment, Beltrán Lloris, sense explicar les seves raons d'una manera clara, ha considerat que aquest tipus fou fabricat almenys a Tivissa (65).

Actualment, tal com ho demostren els fragments que hem estudiat en aquest treball (núms. 29 a 39 i 42 a 45), amb fragments de coll, bases, peces massa cuites, rebuigs de forn i algun fragment rebregat, podem suposar, amb tota certesa, que aquesta forma *també* fou fabricada a Tivissa (66).

(60) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 63, fig. 17.1.

(61) N. LAMBOGLIA, *La nave romana di Albenga*, a *Rivista di Studi Liguri*, XVIII, 1952, pàgs. 165-166; IDEM, *Sulla cronologia delle anfore romane di età repubblicana (II-I secolo A.C.)*, a *Rivista di Studi Liguri*, XXI, 1955, pàgs. 265-266.

(62) Així sembla demostrar-ho el carregament de la nau de Port-Vendres II, procedent d'Andalusia i ben datat a època clàudia, amb àmfores Dressel 20, Haltern 70, Dressel 7/11 (Pompeia VII) i àmfores de base plana Dressel 28 (uns pocs fragments, 10 exemplars?) tot i que podrien haver estat carregades en una hipotètica parada del vaixell a les costes catalanes (COLLS, ÉTIENNE, LEQUÉMENT, LIOU, i MAYET, *L'épave Port-Vendres II...*, citat, pàgs. 43-47).

(63) BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 497-508, figures 200-201.

(64) TCHERNIA *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 64-65.

(65) M. BELTRAN LLORIS, *Cerámica romana. Tipología y clasificación*, Saragossa, 1978, pàg. 172.

(66) Fragments d'aquest tipus d'àmfora han estat localitzats en forns que eren coneguts per produir altres productes. Així al forn L. VOLTEILUS a Mataró amb un fragment d'un exemplar del tipus Dressel 28 amb estampilla PHILODAMUS (TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 65). A Oliva, entre una enorme quantitat de fragments, dos bocins de base assimilables als de la forma Dressel 28 (ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàg. 18).

Aquests fragments presenten un llavi robust, no massa alt, amb la cara superior plana o amb un solc suau, nanses de secció elíptica amb una estria a la cara externa, unides al coll formen un arc d'un quart de cercle i baixant després rectes a unir-se amb l'espatlla. El coll no és massa alt i la base mostra un peu anular petit però ben marcat i el fons aixecat. Aquests recipients ofereixen una perfecta estabilitat.

4.4. La multiplicat de formes

Entre els forns d'àmfora ben documentats al nostre país, és quasi sempre un fet constant la fabricació alhora de més d'un recipient, normalment la forma Dressel 1-Pascual 1 i la Dressel 2/4 (67), encara que no obligatòriament, tal com passa al forn amb marca ANTH(IUS) que situem de manera provisional a Empúries i que produïa àmfores de la forma Dressel 2/4 i, molt més abundoses pel que sabem fins ara, àmfores d'una variant amb molta personalitat de la forma Dressel 8 (68). En altres ocasions un sol taller fabricà més de dos tipus d'àmfora tal com s'esdevé al forn de L. VOLTEILUS, localitzat prop de Mataró i a Sant Vicenç de Montalt, amb exemplars de la forma Dressel 1-Pascual 1, Dressel 2/4 i una variant molt personal de la forma Dressel 10 (69), i tal vegada també al País Valencià, on possiblement hom fabricà més de dos tipus (70).

Aquest ventall de possibilitats s'obre especialment amb les troballes del Pla de l'Aumedina on hem pogut localitzar, tal com hem tingut ocasió de veure anteriorment, quatre tipus d'àmfores ben diferents (Dressel 1-Pascual 1, Dressel 2/4, Dressel 7/11 i Dressel 28) a més d'altres productes d'ús local.

Això planteja, a la nostra manera de veure, un problema molt interessant que ja han intentat de solucionar abans altres investigadors (71); el perquè de la dualitat de recipients per un mateix producte o l'existència d'un policultiu important capaç d'una certa exportació.

Sobre el contingut de la forma Dressel 1-Pascual 1, no sembla que pugui haver-hi discussions malgrat l'absència d'inscripcions pintades fent referència al producte transportat; tant per la forma, evolució clara d'exemplars itàlics d'època tardo-republicana utilitzats per a exportar a les províncies occidentals el vi del Laci, de la Campània i de totes les altres comarques productores

(67) Sobre els forns localitzats podeu veure: PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgs. 334-345; IDEM, *Nuevos aspectos...*, citat, pàgs. 67-79; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgs. 42-70; BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 329-338; ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàgs. 27-31; BELTRAN, *Cerámica romana...*, citat, pàg. 172.

(68) TCHERNIA, *Les amphores vineires...*, pàgs. 65-69; NOLLA, *Las ánforas...*, pàgs. 175-183 i 11-192.

(69) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 60.

(70) ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàgs. 13-26, amb altres fragments associats tal vegada també cuits en aquest mateix lloc.

(71) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 67-69, nota 76; ARANEGUI i ENGUIX, *Taller de ánforas...*, citat, pàgs. 28-31.

d'aquella península, com per altres proves indirectes ben conegudes, però prou clares (72).

També tenim ben documentat l'ús de les àmfores Dressel 2/4 com a contenidor de vi, ens inscripcions pintades força nombroses fins i tot sobre recipients fabricats a la Tarraconense i a tall d'exemple cal que recordem les àmfores trobades a Roma amb la inscripció *Laur(onense)* (73).

Les àmfores del tipus Dressel 7/11 produïdes al forn de Tivissa, les pseudo-Dressel 10 del taller L. Volteilus del Maresme, i les Dressel 8 emporitanes amb marca ANTH(IUS), en el cas hipotètic de què fossin fabricades en aquesta ciutat del golf de Roses, ja presenten més problemes. Els exemplars originaris d'aquesta forma (Dressel 7/11), fabricades quasi exclusivament al sud d'Hispania, servien per a transportar conserves de peix molt variades tal com ho documenten esplèndidament les troballes del *Testaccio* i del reompliment del fossat dels *Castra Praetoria* amb una gran quantitat d'exemplars amb *tituli picti*. De primer moment, potser podria pensar-se amb una idèntica utilització per a les variants de la Tarraconense. En tot cas no seria cap problema pels productes de L. VOLTEILUS i ANTH(IUS), del Maresme i d'Empúries, respectivament, situats a la costa, però no és possible imaginar que a Tivissa, terra endins, tinguessin aquest mateix servei ni cal pensar que, fabricades al Pla de l'Aumedina, baixessin Ebre avall i servissin d'envàs dels productes d'unes hipotètiques factories situades vora la mar, encarint enormement el producte.

Sobre aquest punt és interessant recordar les suggerents insinuacions fetes per Tchernia i seguides per un de nosaltres (74), quan senyalava la possibilitat de què el contingut d'aquests exemplars relacionats només llunyanament amb la forma Dressel 7/11, no fossin obligatòriament les conserves de peix, sinó un altre producte del país com podria ésser el vi o l'oli. Era una hipòtesi ben interessant però que calia confirmar o rebutjar amb proves més determinants. Ratificada amb tota seguretat la fabricació d'àmfores d'aquesta forma al Pla de l'Aumedina podem començar a moure'ns sobre un terreny més ferm.

Pel que fa a la darrera forma, la Dressel 28, no gaire gran i de base plana, no tenim massa elements per a determinar el seu contingut, en alguns casos s'ha insinuat que podria servir per a transportar oli però sembla molt més probable un ús relacionat amb el vi o les conserves de peix (75). En

aquest cas, doncs, les Dressel 28, fabricades al Pla de l'Aumedina, haurien envasat vi (76).

Centrant-nos en els productes amfòrics de Tivissa, dels quatre recipients identificats, dos d'ells, les formes Dressel 1-Pascual 1 i Dressel 2/4 servien per a contenir vi, mentre que la forma 28 és molt dubtosa tot i que els indicis semblen recolzar aquesta mateixa possibilitat. Sobre el contingut de la forma Dressel 7/11, només podem fer suposicions. Les fonts antigues, com molt bé s'ha senyalat, confirmen l'existència d'un conreu de la vinya important a l'àrea que ocuparia bona part de l'actual Catalunya ja des dels primers anys de l'Imperi. Per altra banda Tivissa i la seva comarca, Ribera d'Ebre, són terres amb llarga tradició vinícola, amb la qual cosa cal imaginar, sense pensar en equivocar-se, que ja en les darreries del segle I a. C., almenys, i en el segle següent, aquesta contrada produïa un excedent suficientment important per a poder ésser exportat. Sobre el conreu de l'olivera, en canvi, les referències clàssiques relatives a la nostra terra són rares i molt tardanes en la major part dels casos, encara que, podem pensar, aquest cultiu degué estar introduït i tindria certa importància com a producció secundària. Tot, però, sembla assenyalar el vi com a producció prioritària i l'única capaç de promoure un comerç intens.

Malgrat tot, la multiplicitat de recipients dins d'un mateix taller per a contenir un mateix producte, continua essent un fet difícil de comprendre i d'explicar, car no pensem que pugui defensar-se, sense matisar, que dins d'una terrisseria cada tipus amfòric equivalgui a un producte diferent; són innombrables els forns ben coneguts del Vallès i del Maresme on es fabricaren conjuntament àmfores Dressel 1-Pascual 1 i Dressel 2/4 i no sembla que pugui dubtar-se que tots dos recipients eren utilitzats per al transport del vi. Més dubtosos són els casos de les terrisseries L. VOLTEILUS, amb tres tipus documentats distints, al taller d'Oliva, i a Tivissa, on, tal vegada, algun dels recipients hauria estat utilitzat per a l'envàs d'algun altre producte. Caldrà esperar l'aparició de nous documents que permetin noves precisions.

4.5. Els segells de les àmfores de Tivissa

De moment en coneixem únicament dues trobades al llarg d'aquests anys: SEX.DOMITI i TIBISI.

La primera d'aquests marques ens és coneguda per un fragment de coll de mides considerables localitzat al Pla de l'Aumedina pel Dr. Vilaseca durant les seves recerques i del qual en podem veure una bona fotografia al treball d'André Tchernia (77). Sobre els punts de localització d'aquesta estampilla i els problemes que comportava

(72) PASCUAL, *Centros de producción...*, citat, pàgs. 339 i 343-345; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 46; BELTRAN, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 336-338.

(73) C.I.L., XV, 2, 4577-9.

(74) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 67-69; NOLLA, *Las ánforas...*, citat, pàg. 192.

(75) COLLS, ÉTIENNE, LEQUÉMENT, LIOU, i MAYET, *L'épave Port-Vendres II...*, citat, pàg., 47, nota 126. La presència comprovada d'un recobriment interior (pega, resina?) fa pensar que el contingut ha d'ésser vi o conserves de peix. En el nostre cas, evidentment, es tractaria del primer dels productes anomenats, però en el cas especial de Tiviss podria ésser finalment un tercer contingut tot i no ésser gaire probable.

(76) Evidentment lluny del mar no pot pensar-se de cap manera en conserves de peix.

(77) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 63, fig. 17.1.

l'origen de la forma Dressel 28 ja n'hem parlat (78), i, si bé durant un temps semblà que un origen bètic era indubtable, després Tchernia suggerí la possibilitat de que aquesta forma també hagués estat fabricada a diferents forns de la Tarraconense (79) i més recentment Beltrán Lloris ha donat per segura la seva fabricació a Tivissa (80).

La prospecció efectuada per nosaltres ha permès demostrar que al Pla de l'Aumedina es van coure exemplars d'aquest tipus tot i que cap dels exemplars recollits presentava un segell.

Ara que sabem de cert que al Pla de l'Aumedina hi hagué una important terrisseria on, entre altres exemplars, s'hi fabricaren mfores Dressel 28, i després d'haver pogut observar les semblances que hi ha entre el fragment segellat SEX.DOMITI i els fragments estudiats per nosaltres (núms 29 al 39), no tenim cap dificultat en considerar que l'una i l'altre són producció d'un mateix forn; per altra banda, en un lloc on només s'hi troben rebuigs de forn, peces massa cuites i peces trenca-des, sense cap fragment de ceràmica importada, fa de molt malt pensar, imaginar que hi hauria arribat una àmfora estranya procedent d'un altre lloc. Així doncs cal creure que les marques SEX.DOMITI i TIBISI compartiren el forn amb unes relacions i una dependència que se'ns escapa completament.

Pel què fa a la marca TIBISI, l'hem pogut localitzar varies vegades i sobre dos tipus d'àmfora distints: en dues ocasions durant les prospeccions del Dr. Vilaseca al Pla de l'Aumedina, una damunt d'una àmfora 7/11 de Tivissa i l'altra sobre un fragment de coll no assimilable, amb seguretat, a cap forma (81); a Empúries sobre un coll d'àmfora Dressel 2/4 (82); al Vieux-Port de Marsella, sobre un coll Dressel 2/4; al Museu de la vila de Lecques a St. Cyr-sur-mer, també damunt d'una Dressel 2/4; al golf de Fos, sobre un coll d'una àmfora Dressel 7/11; a Pompeia sobre un recipient de forma no coneguda (83), i finalment sobre un fragment de coll trobat al Pla de l'Aumedina per nosaltres mateixos, amb l'estampilla fragmentada però prou clara (n.º 14).

En total doncs són vuit casos, dos sobre exemplars de forma indeterminada, dos sobre àmfores Dressel 7/11 i quatre sobre àmfores Dressel 2/4. Les marques són sempre molt semblants dins d'un cartutx rectangular amb lletres idèntiques impreses al coll sempre a poca distància del llavi, carac-

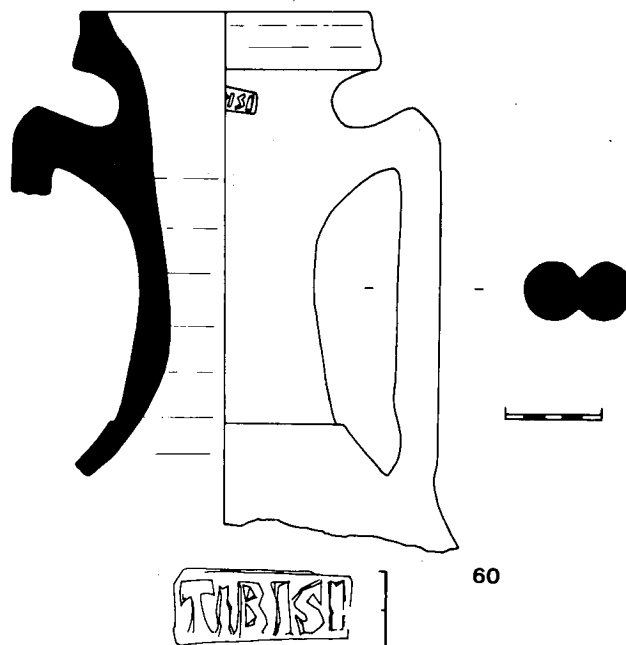

Fig. 15. — Amfora de Tivissa procedent d'Empúries. Segell d'aquest recipient amb la marca TIBISI. Museu Monogràfic d'Empúries.

terístiques que també es donen en el cas de la marca SEX.DOMITI.

Únicament desconeixem l'existència d'estampilles sobre exemplars de la forma Dressel 1 - Pascual 1, però és molt possible que si s'explorés a consciència el forn del Pla de l'Aumedina se'n trobaria alguna.

Sobre la possibilitat de què els exemplars amb la marca TIBISI assenyalessin àmfores de vi i que la marca SEX.DOMITI servís per a transportar altres productes, preferim no avançar hipòtesis, encara que estem totalment convençuts de l'íntima relació entre els dos segells.

4.6. La importància del comerç del vi de la tarraconense

D'ençà de la identificació d'aquestes produccions locals a la Tarraconense i especialment des de la individualització de les característiques tan peculiars de les argiles de la majoria dels forns del país, aportació de Zevi i Tchernia, s'ha pogut anar seguint amb certa intensitat la importància del comerç del vi d'aquestes terres, a les Gàl·lies, a Itàlia i fins i tot a zones més allunyades durant els darrers anys del segle I a. C. i sobretot durant la centúria següent. Així han estat localitzades àmfores Dressel 1 - Pascual 1 a les Gàl·lies, especialment a estacions de la costa mediterrània, de les ribes del Garona i del Roine, i amb troballes més allunyades del *limes* germànic (84). Zevi i Tchernia, per altra banda, senyalen la seva presència a Ostia, segons ho han demostrat les estratigrafies de la *Casa de les Parets Grogues* i de les *termes de Neptú*, des d'època de Tiberi fins a

(78) Marca SEX.DOMITI sobre àmfores Dressel 28, a més del fragment del Pla de l'Aumedina un exemplar a Oberaden (M. H. CALLENDER, *Roman Amphore*, Londres, 1965, n.º 1602, pl. IVb); TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 64, nota 63).

(79) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 64-65.

(80) BELTRAN, *Ceràmica romana...*, citat, pàg. 172.

(81) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 63, fig. 17,2.

(82) ALMAGRO, *Las inscripciones...*, citat, pàg. 208, número 206; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 66, fig. 18,1; NOLLA, *Las ánforas...*, citat, pàg. 169, n.º 72, fig. 16,2.

(83) Aquests exemplars a TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 65, figs. 18,3, 18,2 i 19, respectivament. L'exemplar de Pompeia actualment extraviat.

(84) Podeu veure el mapa de distribució d'aquesta forma a TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàg. 58, fig. 14.

època dels flavis (85), presència que es complementa amb la localització a Roma d'àmfores Dressel 2/4 amb la inscripció pintada *Laur* i amb marques pròpies de la Tarraconense.

Davant d'aquestes suposicions, o millor, perfilant-les, s'alça la veu de R. Etienne (86) que, basant-se en l'anàlisi dels textos clàssics (Estrabó, Plini el Vell, Marcial...), sembla demostrar que el coneixement i la popularització a Roma i a tota la Península Itàlica dels vins de la Tarraconense (de la Laietània, de Tarragona, de Lauro...), no podria ésser anterior, de cap manera, a l'arribada al govern de la dinastia làvia insistint que, per tant, és impensable suposar un canvi de les direccions comercials durant el principat d'August, amb el focus principal d'irradiació comercial centrat a la Campània.

Menyspreant la importància numèrica dels forns retrobats a Catalunya, i interpretant d'una manera curiosa la tipologia i la cronologia de les àmfores produïdes al nostre país, intenta rebatre la possibilitat de l'existència d'un cert comerç del vi entre la costa catalana (i probablement també de bona part del País Valencià) i Itàlia, principalment des d'època d'August.

Pensem que algunes de les argumentacions aduïdes per R. Etienne, poden ésser considerades però no sense uns matisos. Deixant de banda les troballes estratigràfiques d'Ostia, sobre les que aquest autor sembla mostrar-se escèptic, i que situen l'inici de les exportacions, quant a nombre, sota el principat de Tiberi hem de fer esment de troballes d'àmfores indubtablement originàries de la Tarraconense abans de l'arribada al poder de Vespasià, no solament a Itàlia sinó en altres contrades; així les àmfores del reompliment del fossat dels *Castra Praetoria*, amb la inscripció *Laur*; la peça del segons mur amfòric de Cartago, d'identica forma i inscripció; la troballa d'àmfores Dressel 1 - Pascual 1 a les Gàl·lies en contextos propis de les darreries del segle I a. C. (87); la localització a Oberaden d'un exemplar d'àmfora Dressel 28 amb la marca SEX.D(OMITI), que com hem vist és molt probablement un producte del forn de Tivissa, datable a època d'August (88), juntament amb altres exemplars d'aquest tipus de cronologia molt semblant però d'origen incert. A tot això caldria afegir la troballa de diversos enfonsaments de naus davant la costa catalana, prova irrefutable d'un comerç marítim organitzat i im-

portant, amb dates, en algun cas, que es situen bé a la primera meitat del segle I d. C. (89).

Aquests fets poden lligar-se perfectament amb les insinuacions d'Etienne, fetes a través de les interpretacions de les referències escrites, i no creiem que calgui pensar en un canvi radical de direccions comercials ni de focus d'exportació. És molt possible que el gran comerç sigui ocupat durant l'època d'August i la primera meitat del segle I d. C., pel vi de la Campània, cosa que no es contraposa obligatòriament amb una certa exportació, més o menys minoritària, de produccions de la Tarraconense, la importància dels quals s'aniria fent més gran coincidint amb l'arribada al poder de la dinastia làvia.

Aquest comerç, fet des d'una munió de petits forns adscrits a modestes *villes* agrícoles, explicaria la diversitat de marques i les grans diferències tipològiques entre aquests productes i tal vegada algun problema que plantegen unes poques inscripcions on coincideixen noms de transportistes bètics sobre àmfores de procedència dubtosa, tal vegada catalanes (90).

Durant el segle I d. C., aquest comerç i la seva importància queden testimoniats per la localització de fragments procedents amb tota seguretat del nostre país. Només cal citar com exemple les troballes amb el segell TIBISI, d'origen prou conegut, fetes a molts punts de la Mediterrània occidental.

Pel que fa al comerç local, fet amb tota possibilitat mitjançant una navegació costanera, estem bastant ben informats sobre algunes estacions, les més interessants, del sector nord-est del Principat. Aquí hem pogut estudiar i coneixem força bé els materials arqueològics d'Empúries i de Girona, i també els d'altres petits jaciments de la zona, ben datats abans de la ràtzia dels franco-alamans a la segona meitat del segle III d. C. Hem observat que als nivells superiors d'Empúries i al reompliment de la torre romana de Casa Pastors a Girona (91), és especialment massiva la presència de fragments d'àmfora assimilables als productes fabricats al llarg de la costa. També és interessant d'assenyalar que almenys durant els dos primers segles de

(85) TCHERNIA i ZEVI, *Amphores vinaires de Campanie...*, citat, pàgs. 41-67.

(86) R. ETIENNE, *A propos du vin pompéien*, a *Neue Forschungen in Pompeji*, Deutsches Archäologisches Institut, pàgs. 309-315.

(87) TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgines 52-54.

(88) CALLENDER, *Roman Amphore...*, citat, n.º 1602, Pl. IVb; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 64, nota 63.

(89) Enfonsaments de Can Culip i de Cala Cativa on, juntament amb el carregament d'àmfores s'hi localitzaren uns plats de ceràmica aretina de la forma Dragendorff 18 i 24/25 que sembla que haurien de datar-se a època tiberio-clàudia (M. OLIVA PRAT, *Arqueologia submarina en la Costa Brava*, a *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina*, Albenga, 1958, pàgs. 233-237).

(90) Coneixen una àmfora Dressel 28 amb una inscripció pintada fent referència al conegut exportador bètic AULI ATINII (C.I.L., XV, 4700). El seu nom el trobem a Roma sobre àmfores Dressel 7, 8, 9, 10, 13, 39 i 20. Sobre els problemes plantejats: TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgs. 64-65; COLLES, ETIENNE, LEQUÉMENT, LIOU i MAYET, *L'épave Port-Vendres II...*, citat, pàg. 47.

(91) NOLLA, *Las ánforas...*, citat, pàgs. 188-191; ÍDEM, *La ciudad romana de Gerunda*, Tesi Doctoral mecanografiada, Universitat Autònoma de Barcelona, 1977, pàgines 349-352.

l'era cristiana (92), el comerç del vi en aquests jaciments es centrava en els productes locals encara que s'importaven, en algunes ocasions, tal com ho demostren troballes fetes a Empúries (93), productes campanians, de la mateixa manera que allí hi arribaren vins de la nostra terra (marca TIBISI a Pompeia; inscripció *Laur* a Roma i Ostia, etc.).

4.7. Cronologia

Sobre aquest punt no podem adduir proves massa vàlides donat que fins ara les exploracions efectuades al Pla de l'Aumedina no han proporcionat cap importació datable, per la qual cosa hem de basar les nostres apreciacions cronològiques, en arguments tipològics i en les mínimes referències que proporcionen la troballa d'àmfores TIBISI i SEX.DOMITI en altres jaciments.

La peça ben datada més antiga és un fragment d'àmfora Dressel 28 procedent d'Oberaden d'època d'August. Tal com hem anat veient, sembla que podem considerar aquesta marca com una de les utilitzades a la terrisseria del Pla de l'Aumedina (94). Pel què fa a la marca TIBISI només tenim una certa informació complementària que ens proporciona l'exemplar de Pompeia que evidentment cal situar abans de la destrucció de la ciutat l'any 79 de l'era cristiana. Els altres recipients recuperats a Empúries, Lecques, Fos, Marsella i Tivissa no han proporcionat indicis vàlids; són troballes aïllades fora de tot context.

No creiem que sigui arriscat pensar que aquest taller treballà durant bona part del segle I d. C., tal com ho indiquen elements circumstancials i la tipologia dels productes del forn, encara que resten imprecisos el moment inicial i el final. Aquests problemes de tan difícil solució només quedaran resolts amb noves troballes i amb la realització d'una excavació científica del forn del Pla de l'Aumedina.

Finalment, i per acabar, podria discutir-se la possibilitat de que les marques SEX.DOMITI i TIBISI no haguessin fet la seva aparició simultània i una fos més antiga que l'altra. De moment no hi han elements de cap mena per recolzar una o una altra hipòtesi i que caldrà esperar noves i més sòlides aportacions que aniran solucionant tot el seguit de punts obscurs que envolten encara l'estudi del forn ceràmic de Tivissa.

Girona-Barcelona, gener de 1978

ADDENDUM

Lliurat a impremta aquest article, hem tingut ocasió de consultar uns nous treballs dedicats específicament a estudiar alguns forns de la Tarraconense i de la Narbonense, fent referència, algun cop, a la terrisseria de Tivissa, i que cal que comentem tot seguit.

El més interessant per a nosaltres està dedicat al forn d'àmfores del Pla de l'Aumedina i n'és autor A. Tchernia (95). És el resultat d'una visita efectuada a aquesta localitat de Tarragona l'any 1972, on pogué recollir nova documentació sobre aquell forn d'àmfores. En aquest article arribava, bàsicament a les mateixes conclusions a què hem arribat nosaltres. En primer lloc, les prospeccions al Pla de l'Aumedina amb la localització de fragments nombrosíssims de teules i àmfores, trencats, cremats i rebregats, demostraven clarament l'existència, en aquell indret, d'una terrisseria. Per altra banda, les àmfores recollides al llarg dels anys pel senyor Brull en aquest indret, li van permetre establir amb seguretat que allí s'havien cuit, almenys, quatre tipus d'àmfores diferents, les Dressel 1 - Pascual 1, les Dressel 2/4, les Dressel 7/11 i les Oberaden 74 (variant molt personal de les Dressel 28 de base plana). Possiblement també si havien cuit tegules i altres productes.

Pel què fa a les marques, quedava ben clar que n'hi ha dues de segures: la TIBISI, documentada amb tota seguretat sobre àmfores de la forma Dressel 1 - Pascual 1 (96), Dressel 2/4 i Dressel 7/11; i la marca SEX.DOMITI, sobre la marca Oberaden 74 (97). Finalment insistia sobre la gran homogeneïtat i qualitat de les argiles fetes servir, amb desgrentant finíssim (puntets blancs o grisos) i els colors de les pastes, vermellorsos-taronja i marronoses.

Així doncs, aquest interessant article complementa la major part de les conclusions que hem anat desenvolupant més amunt i confirma, amb noves proves, algunes de les hipòtesis insinuades, alhora que algunes de les indicacions que apunta Tchernia han estat ben provades per nosaltres.

També fa referència al forn de Tivissa d'una manera indirecta, el treball de Tchernia i Villa (98) on s'insisteix, amb molta raó, en la presència d'unes variants de la forma Dressel 28, anomenades Oberaden 74, molt característiques i d'origen indubtablement català.

(92) El moment final d'aquestes produccions està per precisar mancats com estem de bones estratigrafies. S'ha insistit molt (TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgs. 52-54 i 76) en situar el moment final dins del segle II d. C. coincidint amb el principat d'Adrià. No obstant els nivells superiors d'Empúries i el reompliment de Casa Pastors a Girona semblen indicar que caldria elevar aquesta data. És un dels punts que cal aclarir.

(93) Així podem citar la marca L. EUMACHI, pompeiana, a Empúries (ALMAGRO, *Las inscripciones...*, citat, pàgs. 201-202, n.º 184).

(94) CALLENDER, *Roman Amphore...*, citat, n.º 1602, Pl. IVb; TCHERNIA, *Les amphores vinaires...*, citat, pàgina 64, nota 63. Podeu veure també les conclusions finals d'aquest mateix treball.

(95) A. TCHERNIA, *L'atelier d'amphores de Tivissa et la marque «Sex. Domiti» a Mélanges offerts à Jacques Heurgon*, Collection de l'École Française de Rome, 27, Roma, 1976, pàgs. 973-979.

(96) TCHERNIA, *L'atelier...*, citat, pàg. 974, fig. 3.7.

(97) Per la distribució d'aquesta marca: TCHERNIA, *L'atelier...*, citat, pàg. 975, nota 7.

(98) A. TCHERNIA i J. P. VILLA, *Note sur le matériel recueilli dans la fouille d'un atelier d'amphores à Velaux (Bouches-du-Rhône)*, a *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Collection de l'École Française de Rome, 32, Roma, 1977, pàgs. 231-239.

Per acabar citarem el gran article de conjunt de R. Pascual dedicat a les àmfores de la Laietània (99), amb un completíssim repertori epigràfic i un catàleg de forns localitzats al Baix Llobregat, Vallès i Maresme, nombrosíssim i molt útil (100).

(99) R. PASCUAL GUASCH, *Las ánforas de la Layetania*, a *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Collection de l'École Française de Rome, 32, Roma, 1977, pàgs. 47-96.

(100) Per acabar cal que diguem que l'*Institut d'Arqueologia i Prehistòria* de la Universitat Central de Barcelona ha efectuat una campanya d'excavacions al Pla de L'Aumedina que, cal suposar, aclarirà molts punts foscos i complementarà tot el que s'ha anat dient en aquest article (*Memòria*, Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1978, pàg. 22).